

anarhija/ blok 45
PORODIČNA BIBLIOTEKA

John Logan
CRVENO (MARK ROTHKO)

2009.

John Logan (1961–), *Red*, Oberon Books Ltd, London, 2009. Takođe, *Red*,
(Acting Edition), Dramatists Play Service, Inc., New York, 2011.

Preveo i priredio Aleksa Golijanin, uz pomoć Slavice M, 2015.

aleksa.golijanin@gmail.com

<http://anarhija-blok45.net1zen.com>

ZAJEDNIČKA ARHIVA

<http://anarhisticka-biblioteka.net>

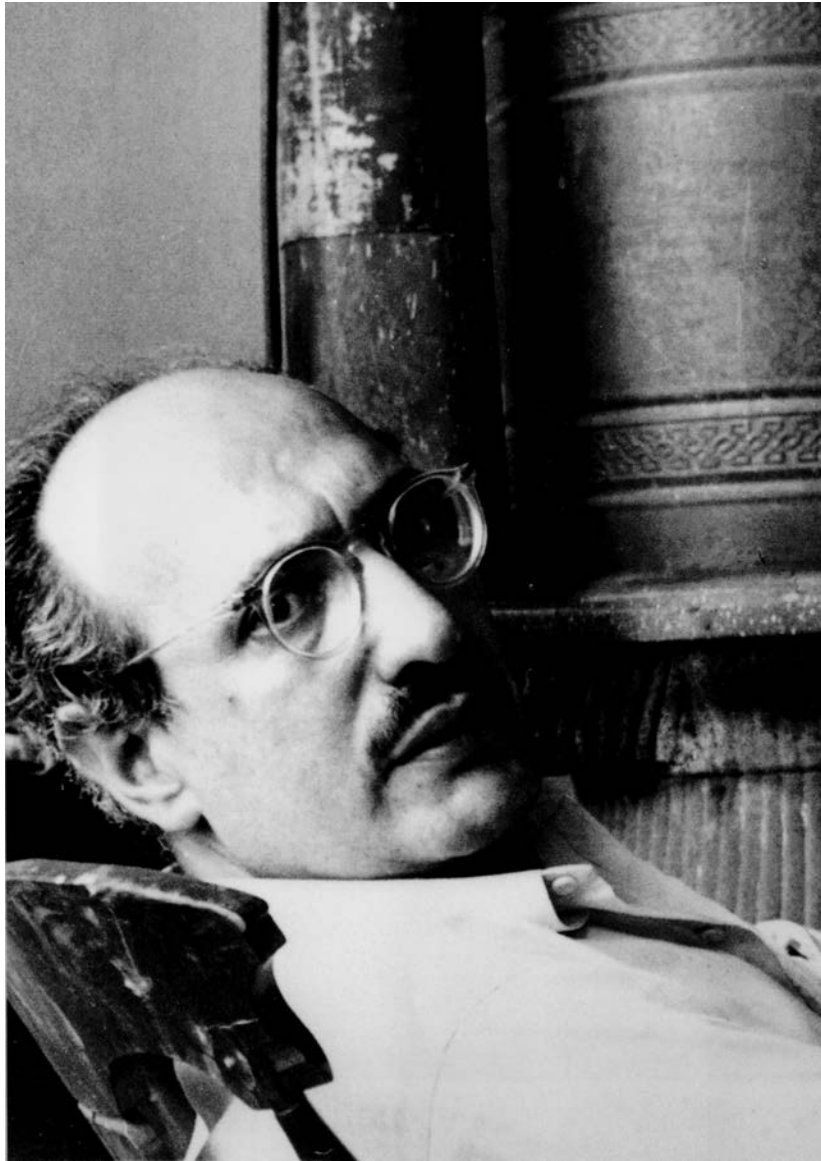
JOHN LOGAN

MARK ROTHKO

CRVENO

IGROKAZ U PET SCENA

Džon Logan
CRVENO (Mark Rotko)
Igrokaz u pet scena

John Logan (1961–), *Red*
Published in 2009 by Oberon Books
Ltd
521 Caledonian Road, London N7 9RH
e-mail: info@oberonbooks.com
www.oberonbooks.com
Reprinted 2010, 2011, 2012
Druga verzija: John Logan, *Red*
(Acting Edition), Dramatists Play
Service, Inc., New York, 2011.
Razlika je u samo jednom opisu,
iz pete scene (Rotkov opis
restorana *Četiri godišnja doba*), što
je ovde pokriveno napomenom.
Pretpostavljam da je to odobrio,
odnosno, uradio sam autor, tako da
sam se držao izdanja Dramatists Play
Service, kao poslednje verzije teksta
(2011). Sva kasnija izdanja Oberon
Books su reprinti izdanja iz 2009.
(AG)
Copyright © John Logan 2009
Preveo i priredio: Aleksa Golijanin, uz
pomoć Slavice M., 2015.
RADNA VERZIJA
aleksa.golijanin@gmail.com
http://anarhija-blok45.net1zen.com

Komad *Crveno* je prvi put izveden u
Donmar Warehouse, u Londonu, 3. XII
2009, sa sledećom podelom uloga:
Rotko: Alfred Molina
Ken: Eddie Redmayne
Reditelj: Michael Grandage
Scenografija: Christopher Oram
Svetlo: Neil Austin
Muzika i zvuk: Adam Cork
Brošura pozorišta Donmar
Warehouse (London): <http://www.donmarwarehouse.com/~media/Files/Red.ashx>
Komad *Crveno* je prvi put izveden
na Brodveju, u *Golden Theatre*, u
Njujorku, 11. III 2010, sa sledećom
podelom uloga:
Rotko: Alfred Molina
Ken: Eddie Redmayne
Rotkova zamena: Stephen Rowe
Kenova zamena: Gabriel Ebert
Reditelj: Michael Grandage
Scenografija: Christopher Oram
Svetlo: Neil Austin
Muzika i zvuk: Adam Cork

Posveta	6	
Likovi i pozornica	7	
Napomena o likovima i kontekstu	8	
Mark Rotko: „Romantičari su se osećali pozvanim...“		11
CRVENO		
Prva scena	15	
Druga scena	21	
Treća scena	28	
Četvrta scena	41	
Peta scena	50	
Bibliografija	55	
Stvarni citati iz komada (nekoliko primera)		57
Razlike u izdanjima	65	

*Posvećeno Stivenu Sondhajmu (Stephen Sondheim)
koji me je podsetio*

Likovi

Mark Rotko (Mark Rothko, 1903–1970): američki slikar, pedesetih godina ili stariji.

Ken: njegov pomoćnik, u dvadesetim godinama.

Pozornica

Rotkov atelje, ulica Baueri (Bowery) 222, Njujork, oko 1958–1959.

Rotkov atelje u staroj fiskulturnoj (košarkaškoj) sali. Drveni pod je isprskan i premazan slojevima tamno crvene boje. Pretrpana tezgama ili sto, s kantama boje, limenkama terpentina, tubama lepka, kartonima za jaja, flašama viskija, kesicama s pigmentima, lončićima za kafu punim četkica, zatim jedan mali gorionik ili rešo i telefon. Tu je i gramofon, s gomilom ispreturanih ploča.

Jedna vrata vode u predsoblje, koje se ne vidi, u kojem se likovi presvlače u radnu odeću, i odakle ulaze i izlaze iz ateljea.

Najvažnije, neke od najveličanstvenijih Rotkovih slika za „Sigramove murale“ poređane su i izložene oko prostorije. Rotko je imao mehanizam kojim je mogao da podiže, spušta i izlaže nekoliko slika u isto vreme. Slike se tokom komada mogu premeštati i stavljati u različite rasporede, za svaku scenu.

Tu je i jedna zamišljena slika, koja „visi“ ispred publike, koju Rotko proučava kroz ceo komad.

Alternativno, cela pozornica može biti apstraktna.

Džon Logan

Napomena o likovima i kontekstu

Rotkov pomoćnik, u radu na „Sigramovim muralima“, bio je slikar Den Rajs (Dan Rice, 1926–2003), koji je takođe pripadao „Njujorškoj školi“, iako je generacijski bio bliži novoj gardi, Rotkovim antipodima, pop-artistima. Ali, lik pomoćnika Kena je potpuno izmišljen, iako se autor, između ostalog, oslanjao na Rajsova sećanja na rad s Rotkom. Odatle opis ateljea, Rotkovih radnih navika i postupka, neke anegdote, itd. Njihov odnos, međutim, nije bio nimalo sličan onom koji ćemo videti u komadu. U Kenov lik, u nekim scenama, ugrađeni su samo neki detalji iz Rotkovog odnosa s nekim drugim, mlađim slikarima, kao što su Al Held i Džon Šuler (Jon Schueler), koji nisu bili njegovi pomoćnici ili saradnici, ali koji su iskusili njegovu kritiku, podršku ili odbacivanje (ili odbacivanje koje je u stvari bilo podrška njihovoj nezavisnosti, kao u slučaju Ala Helda; videti prilog, *Stvarni citati iz komada: nekoliko primera*). Opet, lik Marka Rotka, iz komada, ima sve moguće veze sa Rotkovim idejama i slikarstvom (u komadu se jasno prepoznaju delovi koji potiču iz poznatih Rotkovih tekstova ili izjava), ali ne toliko i sa Rotkom kao stvarnom osobom; Rotko jeste bio pun sebe, ali ipak na neki drugi način, koji nije uvek bio tako neprijatan ili naporan po druge. Ali, ovo je pozorišni komad, sokratovski igrokaz, čiji likovi predstavljaju određene pozicije i težnje, a ne stvarne ličnosti.

Radnja komada se odvija u vreme kada je Rotko prihvatio narudžbinu za luksuzni restoran *Četiri godišnja doba*, u novom, njujorškom zdanju *Seagram Company Ltd.*, velike kanadske firme za proizvodnju pića (1958–1959). To zdanje (*Seagram Building*, 375 Park Avenue, Menhett, Njujork), koje je danas teško izdvojiti iz mora sličnih, u svoje vreme bilo je prava senzacija. Projektovali su ga velikani „internacionalnog stila“, Filip Džonson (Philip Johnson, 1906–2005) i bivši direktor Bauhauusa, Mis van der Roe (Ludwig Mies van der Rohe, 1886–1969).

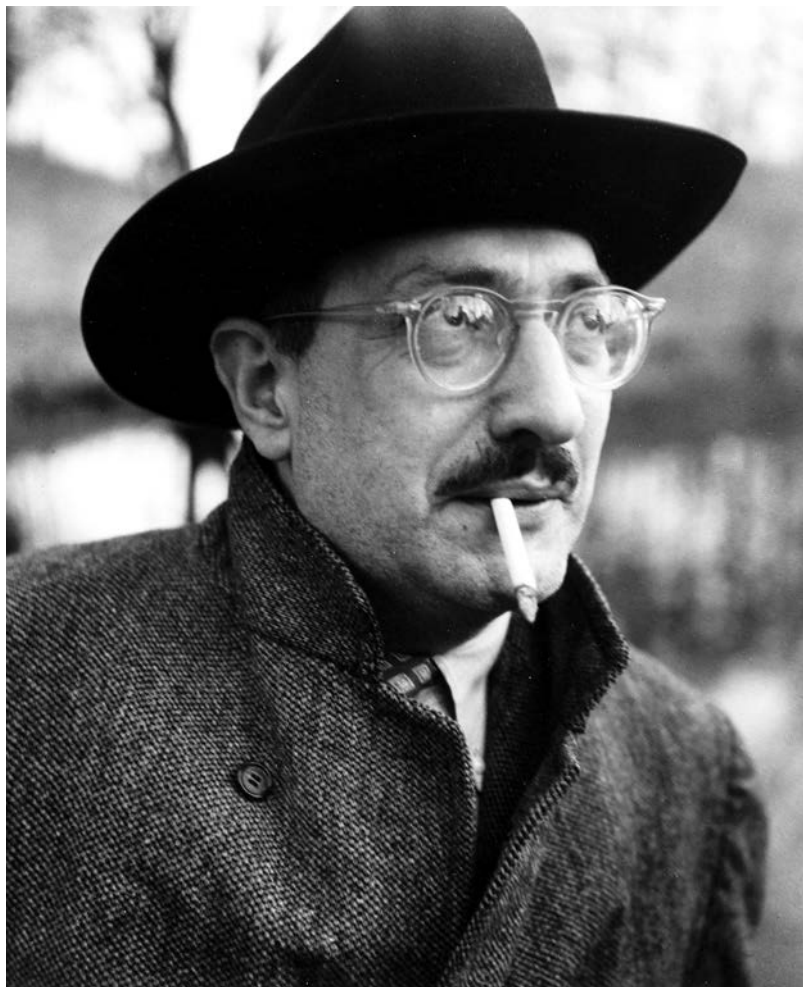
Rotko je bio angažovan na insistiranje Filipa Džonsona i preporuku Alfreda Bara (Alfred H. Barr, Jr., 1902–1981), prvog direktora Muzeja moderne umetnosti u Njujorku (MoMA).

Kao prolog za ovo izdanje – i najava nešto šireg izbora Rotkovih tekstova – poslužiće tekst „Romantičari su se osećali pozvanim...“, napisan na pragu Rotkove „klasične faze“, čija su kulminacija (ili možda razrešenje, posle niza proba, ne uvek ubedljivih) bile upravo slike za „Sigramove murale“. Taj tekst zauzima centralno mesto u Rotkovom opusu, ne kao slikarski manifest već kao izraz jednog etosa, životne orijentacije, čiji se ton i naglasci provlače kroz ceo komad (prava „crvena nit“). Obraća se svakome ko je još na nogama, u sličnoj potrazi, ne za nekom Velikom istinom već za ponoćom ljudskog iskustva. Nije potrebno biti umetnik, niti čak imati bilo kakav odnos prema Rotku kao slikaru, da bismo u njemu, na tih par stranica, prepoznali pravog sagovornika. Pored toga, u tom tekstu Rotko kao i da sam najavljuje ovaj komad, tako što svoju poziciju objašnjava izrazima pozajmljenim upravo iz pozorišta: dramom, tragedijom, pozornicom, glumcima.

Postoje dve verzije teksta – varijacije iz brojnih scenskih adaptacija ne računam – koje potiču od dva izdavača, *Oberon Books* (London, 2009) i *Dramatists Play Service (Acting Edition)* (New York, 2011). Ovde sam se držao druge verzije, za koju pretpostavljam da je poslednja i da je neke izmene, skoro zanemarljive, u odnosu na izdanje *Oberon Books*, uneo sam autor.

AG, novembar 2015.

Romantičari su se osećali pozvanim...

Consuelo Kanaga, Mark Rothko, 1949.

Romantičari su se osećali pozvanim da tragaju za egzotičnim temama i putuju u daleke zemlje. Ali, iako transcendentalno uvek podrazumeva čudnovato i nepoznato, nije im uspelo da shvate da nije sve što je čudnovato i nepoznato u isti mah i transcendentalno.

Umetniku teško pada neprijateljski stav društva. Ipak, upravo to neprijateljstvo može da posluži kao poluga istinskog oslobođenja. Oslobođen od lažnog osećanja sigurnosti i zajednice, umetnik može da odbaci svoju plastičnu štednu knjižicu, kao što je odbacio i druge oblike sigurnosti. I osećanje sigurnosti i (lažno) osećanje zajednice zavise od onoga što je *poznato*. Kada ih se oslobodimo, transcendentalno iskustvo postaje moguće.

Na svoje slike gledam kao na drame; oblici na tim slikama su glumci. Nastali su iz potrebe za grupom glumaca koja će moći da se kreće dramski, bez nelagodnosti, da izvodi gestove, bez stida.

Ni radnja, ni glumci ne mogu se predvideti ili opisati unapred. Oni počinju kao nova avantura, u nepoznatom prostoru. Tek na samom kraju, u bljesku prepoznavanja, oni otkrivaju sadržaj i ulogu koji su im bili namenjeni. Ideje i planovi, koji su u početku bili prisutni u duhu, samo su kapija kroz koju se napušta svet iz kojeg potiču.

Na taj način velike kubističke slike prevazilaze implikacije kubističkog programa i protivreče im.

Najvažnije oruđe koje umetnik usavršava kroz *neprekidnu praksu* jeste vera u njegovu *spособnost da pravi čuda, onda kada su nam čuda potrebna. Slike moraju biti čudesne*: čim se završe, intimni odnos između onoga što je stvoreno i stvaraoča se okončava. On je sada posmatrač. Slika za njega, kao i za svakog drugog ko je doživi kasnije, mora biti *otkrivenje*, neočekivano i nečuvveno *razrešenje večno prisutne potrebe*.

O oblicima:

To su jedinstveni elementi, u jedinstvenim situacijama.

To su organizmi s voljom i strašću za samopotvrđivanjem.

Kreću se na osnovu unutrašnje slobode, bez potrebe da potvrđuju ili narušavaju ono što se u poznatom svetu smatra verovatnim.

Nemaju direktne veze s bilo kojim vidljivim iskustvom, ali u njima se prepoznaju načela i strasti organizama.

Prikazivanje te drame u poznatom svetu nikada nije bilo moguće, osim kada bi svakodnevni gestovi bili deo nekog rituala, za koji se smatralo da se odnosi na oblast transcendentnog.

Čak je i drevni umetnik, koji se odlikovao onostranom virtuoznošću, smatrao kako mora da stvori grupu posrednika, čudovišta, hibrida, bogova i polubogova. Razlika je u tome što je tada, budući da je umetnik živeo u društvu mnogo praktičnijem od našeg, potreba za transcendentnim iskustvom bila shvaćena i zvanično priznata. To je za posledicu imalo da su se ljudska figura i drugi elementi poznatog sveta mogli kombinovati ili u celini uključiti u izvođenje ekscesa svojstvenih toj neverovatnoj hijerarhiji. Kod nas to prerusavanje mora biti potpuno. *Poznati identitet stvari mora se smrviti u prah, da bi se uništile ograničene asocijacije kojima naše društvo sve više prekriva sve aspekte našeg okruženja.*

Bez čudovišta i bogova, umetnost ne može da izvodi naše drame: najdublji trenuci umetnosti izražavaju tu frustraciju. Kad god bi se odbacili kao neodrživa praznoverja, umetnost bi tonula u melanholiju. Ona se navikavala na tamu i obavijala svoje predmete u nostalgичne nagoveštaje nekog sumračnog sveta. Za mene su najveća ostvarenja, iz vekova u kojima je umetnik uzimao verovatno i poznato za svoje teme, bile slike sa samo jednom ljudskom figurom – usamljenom, u stanju potpunog mirovanja.

Ali, usamljena figura ne može da pokrene svoje udove ni u jedan gest koji bi ukazivao na njeno zanimanje za *činjenicu smrtnosti i neutoljivu glad za iskustvom, uprkos toj činjenici*. Niti tako može da prevaziđe usamljenost. Ona može da se s drugima nađe samo slučajno, na plažama, ulicama, u parkovima, i da s njima formira *tableau vivant* (živu sliku) ljudske nekomunikativnosti.

Ne verujem da se ikada postavljalo pitanje apstrakcije ili reprezentacije. Stvar je u tome da se okončaju ovaj muk i usamljenost, da se diše, da se opet ispruže ruke.

Mark Rothko (1947)

„The Romantics Were Prompted“, *Possibilities 1*, zima 1947–1948.
Mark Rothko, ed. Miguel López-Remiro, *Writings on Art*, 2006, str. 58–59.

CRVENO

Prva scena

Kay Bell Reynal, Mark Rothko, 1952.

Rotko stoji, zuri ispred sebe. Gleda pravo u publiku. (U stvari posmatra jednu od slika za Sigramove murale, koja visi ispred njega.) Pauza. Rotko pali cigaretu. Nosi naočare s debelim staklima i staru, iznošenu odeću, isprskanu lepkom i bojom. S gramofona dopire kontemplativna klasična muzika. (Rotko je voleo Mocarta i Šuberta.) Rotko povlači dim. Pauza. Čuje se kako se vrata u predsoblju izvan pozornice otvaraju i zatvaraju. Ken, čovek u svojim ranim dvadesetim godinama, ulazi nervozno. Nosi odelo i kravatu. Prvi put je u ateljeu. Gleda oko sebe. Hoće da kaže nešto. Rotko mu pokazuje da čuti. Onda poziva Kena da mu su pridruži. Ken prilazi Rotku, staje pored njega. Rotko pokazuje na centralnu sliku; publika.

ROTKO: Šta vidiš? (*Ken hoće da odgovori.*) Čekaj. Priđi bliže. Moraš prići bliže. Pusti je da pulsira. Pusti je da radi na tebi. Bliže. To je preblizu. Tako. Pusti je da se razmahne. Neka obavije ruke oko tebe; pusti je da te *zagrlj*, da ti ispuni ceo periferni vid, tako da više ništa drugo ne postoji, niti će ikada postojati. Neka slika uradi svoje – ali, radi s njom. Izađi joj na pola puta, zaboga! Nagni se ka njoj, nagni se u nju. Posveti joj se! ... Dobro, šta vidiš? Stani, stani, stani! (*Žurno se udaljava da malo priguši svetlo i onda se vraća do Kena.*) Dobro, šta sad vidiš? Budi konkretan. Ne, budi precizan. Budi precizan – ali, pažljiv. Razumeš? Budi dobar prema njoj. Budi ljudsko biće, to je sve što mogu da kažem. Budi *ljudsko biće* jednom u životu! Te slike zaslužuju saosećanje, one žive i umiru u očima osetljivog posmatrača, oživljavaju samo ako im dobronamerni posmatrač to dopusti. To je ono za čime vapi. To je razlog zašto su napravljene. To je ono što zaslužuju... Dobro... Šta vidiš. (*Pauza.*)

KEN: Crveno.

ROTKO: Ali, da li ti se *svidi*?

KEN: Mm...

ROTKO. Reci.

KEN: Da.

ROTKO: Naravno da ti se *svidi* – kako bi mogla da ti se ne *svidi*?

Danas se svima sve *svidi*. Sviđaju im se i televizija i gramofoni i gazirani sokovi i šampon i „kreker džek“. Sve je postalo kao i bilo šta drugo, i sve je tako lepo i fino i *dopadljivo*. Kako je lep ovaj svet! Gde je tu razlikovanje? Gde je sud koji razdvaja ono što mi se *svidi* od onoga što *poštujem*, što smatram *vrednim*, što ima... slušaj me sada... *značaj*. (*Rotko se udaljava i opet pojačava svetlo, iako ono ostaje relativno prigušeno, a onda isključuje gramofon i nastavlja.*) Možda pričam kao dinosaur. Možda sam samo dinosaur koji krade kiseonik vama malim, lukavim sisarima, dok skriveni u žbunju čekate svoj trenutak. Možda govorim jezikom stranim tvojoj generaciji. Ali, generacija koja ne teži ozbiljnosti, koja ne teži smislu, ne zaslužuje da hoda u senci onih koji su bili pre nas... Mislím na one koji su se borili i istrajali, koji su stremili nečemu, mislim na Rembranta, na Tarnera, na Mikelandela i Matisa... Mislím, naravno, na Rotka. (*Zuri u Kena izazivački.*) Da li stremiš?

KEN: Da.

ROTKO: Čemu? Čemu stremiš?

KEN: Želim da budem slikar. Prema tome, valjda stremim... slikarstvu.

ROTKO: Onda ta odeća neće ići. Ovde smo da radimo. Okači sako tamo napolju. Cenim to što si obukao svoje nedeljno odelo, da bi ostavio dobar utisak, to je stvarno lepo od tebe, dirnulo me, ali je smešno. Ovde crnčimo; nije ti ovo neki starinski salon, s čajem, kolačićima i limunadom. Idi okači sako tamo napolju. (*Ken izlazi u predsoblje van pozornice. Vraća se bez sakoa. Skida kravatu i zavrće rukave.*) Sidni¹ ti je rekao šta mi je potrebno ovde?

¹ Sidni Dženis (Sidney Janis, 1896–1989), čuveni galerista, kolekcionar i promotor moderne umetnosti, koji je od 1954. bio Rotkov agent. (Sve napomene: AG.)

KEN: Jeste. (*Rotko se okreće poslu, počinje da slaže četkice, ređa platna, itd.*)

ROTKO: Počinjemo svakog jutra u devet i radimo do pet. Kao bankari. Pomagaćeš mi da postavim platna, mešaćeš boje, čistiti četkice, praviti ramove, pomerati slike i raditi na nanošenju osnovne boje – što *nije* slikanje, tako da svaku ludu pomisao o tome moraš smesta odbaciti. Ići ćeš po cigarete i hranu i sve ostalo što mi zatreba, za svaki prohtev, ma koliko to bilo zahtevno ili ponižavajuće. Ako ti se to ne *svidi*, bolje odmah idi. Odgovori mi. Da ili ne.

KEN: Da.

ROTKO: Imaj u vidu: nisam tvoj rabin, nisam tvoj otac, nisam tvoj psihijatar, nisam tvoj prijatelj, nisam tvoj učitelj – ja sam tvoj poslodavac. Jasno?

KEN: Jasno.

ROTKO: Kao moj pomoćnik, ovde ćeš videti mnogo toga, mnoge ingeniozne stvari. Ali, sve to je tajna. Ne smeš da pričaš o tome. Nemoj da misliš da nemam neprijatelje, zato što ih imam, i to ne samo druge slikare, vlasnike galerija, muzejske kuratore i one najveće gadove, umetničke kritičare, nego i celu paradu nezadovoljnih mušterija, koji preziru i mene i moj rad, zato što nemaju ni srca, ni strpljenja, ni kapaciteta da misle, da *shvate*, zato što to nisu *ljudska bića*, kao što smo malopre pričali, sećaš se?

KEN: Da.

ROTKO: Sada slikam seriju murala... (*Pokazuje oko sebe.*) Verovatno ću uraditi trideset ili četrdeset slika i onda izabrati one koje se najbolje uklapaju, u celinu, kao fuga. Pomoći ćeš mi da nanese premaz, a ja ću ih onda slikati i gledati i opet slikati. Pravim mnogo slojeva, jedan za drugim, kao glazuru, polako gradim sliku, kao pentimento,² puštam da se sjaj sam pojavi, sve dok je ne završim.

KEN: Kako znate da je gotova?

ROTKO: Kada u svakom potezu četkice vidim tragediju.

KEN: Ah.

² Trag prethodnog slikanja ili pokušaja na gotovom platnu.

ROTKO: Tako je. A sad, da popijemo nešto. *(Rotko sipa dve čaše viskija. Jednu pruža Kenu. Piju. Ken nije navikao da pije tako rano izjutra. Pauza. Rotko zuri u njega, ispitivački.)* Reci mi jednu stvar... Ne razmišljaj, samo reci prvo što ti padne na pamet. Bez oklevanja.

KEN: Važi.

ROTKO: Može?

KEN: Da.

ROTKO: Koji je tvoj omiljeni slikar?

KEN: Džekson Polok (Jackson Pollock).

ROTKO: *(Bolno)*. Ah.

KEN: Izvinite.

ROTKO: Ne, ne...

KEN: Mogu još jednom.

ROTKO: Ne...

KEN: Ma hajde...

ROTKO: Ne, glupo je...

KEN: Hajde, pitajte me opet.

ROTKO: Koji je tvoj omiljeni slikar?

KEN: Pikaso. *(Ken se osmehuje. Rotko ne. Gleda ga smrknuto. Kenov osmeh nestaje. Rotko mrmlja zamišljeno.)*

ROTKO: Hm, Polok... uvek Polok. Nemoj pogrešno da me shvatiš, bio je veliki slikar, zajedno smo se pojavili, dobro sam ga poznavao.

KEN: Kakav je bio?

ROTKO: Čitao si Ničea?

KEN: Šta?

ROTKO: Da li si ikada čitao Ničea? *Rođenje tragedije?*

KEN: Ne.

ROTKO: I ti sebe nazivaš umetnikom? Ne može se pričati o Poloku bez toga. Ni o čemu se ne može pričati bez toga. Čemu vas uopšte uče danas u tim umetničkim školama?

KEN: Ja...

ROTKO: Da li si ikada čitao Frojda?

KEN: Ne...

ROTKO: Junga?

KEN: Pa...

ROTKO: Bajrona? Vordsvorta? Eshila? Turgenjeva? Sofokla? Šopenhauera? Šekspira? *Hamleta?* Makar *Hamleta*, blagi Bože! Citiraj mi *Hamleta*. Smesta.

KEN: „Biti ili ne biti, pitanje je sad.“

ROTKO: Da li je to pitanje?

KEN: Ne znam.

ROTKO: Mnogo toga moraš da naučiš, momče. Filozofiju. Teologiju. Književnost. Poeziju. Dramu. Istoriju. Arheologiju. Antropologiju. Mitologiju. Muziku. To su tvoji alati, isto koliko i četkica i pigment. Ne možeš biti *umetnik*, ako nisi civilizovan. Ne možeš biti *civilizovan*, ako ne učiš. Biti civilizovan znači znati da pripadaš kontinuitetu svoje umetnosti i svog sveta. Da bi prevazišao prošlost, moraš je poznavati.

KEN: Mislio sam da niste moj učitelj.

ROTKO: Treba da si srećan što ti uopšte pričam o umetnosti. *(Rotko se udaljava, Pauza.)* Kako se osećaš?

KEN: Kako se osećam? *(Rotko pokazuje na velike zidne slike svuda oko njih.)*

ROTKO: Kako se osećaš među njima?

KEN: Samo trenutak. *(Pauza.)*

ROTKO: Dakle?

KEN: Samo malo.

ROTKO: I?

KEN: Uznemireno.

ROTKO: Kako još?

KEN: Zamišljeno.

ROTKO: Da?

KEN: Hm... Tužno.

ROTKO: *Tragično.*

KEN: Da...

ROTKO: To je sve za jedan restoran.

KEN: Šta?

ROTKO: Za restoran. (*Rotko se smeje. Uživa u tome.*) Radio sam neke svoje stvari, kao i obično, kada me je pozvao g. Filip Džonson (Philip Johnson). Znaš g. Filipa Džonsona, čuvenog arhitektu?

KEN: Ne poznajem ga lično.

ROTKO: Naravno da ga ne poznaješ lično, nikoga ti ne poznaješ lično. Ne prekidaš me. Gospodin Filip Džonson me je pozvao. Projektuje novo *Sigramovo* zdanje na Park Aveniji, zajedno sa Misom van der Roem (Ludwig Mies van der Rohe). To su imena od kojih zastaje dah, zar ne? Filip Džonson i Mis van der Roe, dva titana iz svoje oblasti, revolucionari. Zajedno prave zgradu kakvu svet još nije video, odraz zlatnih ambicija ne samo ovog grada i njegovih žitelja već i celog čovečanstva. U toj zgradi biće i restoran pod nazivom *Četiri godišnja doba*, kao kod Vivaldija, a na zidovima tog restorana... (*Pokazuje ponosno širokim zamahom ruke na svoje slike. Pauza.*) Platiće mi trideset pet hiljada dolara. Nijedan drugi slikar nije došao ni blizu toga. (*Ken je zapanjen. Trideset pet hiljada dolara je bogatstvo. Kao dva miliona dolara danas. Rotko korača do centra ateljea i uživljava se u rad.*) Moji prvi murali... Zamisli friz svuda oko prostorije, povezane priče koje prekrivaju zidove, jedna za drugom, svaka kao novo poglavlje, priča se razvija, gleda, i tu su slike, neizbežne i neumitne, kao propast.

KEN: Da li su ove završene?

ROTKO: Još radim na njima. Sada moram da ih proučim.

KEN: Da ih proučite?

ROTKO: Slikanje je najvećim delom razmišljanje. Zar to nisi učio u školi?... Deset posto je nanošenje boje na platno. Ostalo je čekanje. (*Rotko se okreće ka svojim slikama.*) Celog života sam hteo samo ovo, prijatelju: da stvorim *mesto*... Mesto u kojem bi posmatrač mogao da živi u kontemplaciji o delu, da mu pokloni istu pažnju i brigu, kao i ja. Kao kapela... Mesto pričešća.

KEN: Ali... to je restoran.

ROTKO: Ne... Napraviću od njega hram. (*Pauza. Rotko je utonuo u svoje slike. Ken za posmatra nekoliko trenutaka. Onda odlazi do gramofona. Uključuje ga, namešta iglu. Čuje se klasična muzika. Posmatra Rotka.*)

Druga scena

Rotko stoji i gleda u centralnu sliku; publika. Sa gramofona dopire klasična muzika. Ulazi Ken. Nosi kese s kineskom hranom. Sada nosi radnu odeću, isprskanu bojom i lepkom. Prošlo je nekoliko meseci i on se sada oseća slobodnije. Ken ubacuje šaku sitniša u prazno lonče za kafu i onda raspakuje hranu. Rotko zamišljeno mrmlja.

ROTKO: Rembrant i Rotko... Rembrant i Rotko... Rotko i Rembrant... Rotko i Rembrant... i Tarner. Rotko i Rembrant i Tarner... Rotko i Rembrant i Tarner...

KEN: Eh... (*Rotko pali cigaretu.*) Ono kinesko mesto se zatvara.

ROTKO: Sve što vredi nestaje. To je neprekidni proces: rođenje, sazrevanje, smrt.

KEN: Odmah iza ugla je drugi kineski restoran.

ROTKO: Večni ciklus melje, generacije se smenjuju, nade gasnu, ali tu je drugi kineski restoran, odmah iz ugla.

KEN: Mala tema za ćaskanje.

ROTKO: Stvarno je mala. (*Pridružuje se Kenu. Stoji i jede viljuškom kinesku hranu, dok nastavlja s pričom.*)

KEN: Sinoć sam bio u *Modernoj* (galerija Muzeja moderne umetnosti), da pogledam Pikasovu izložbu.

ROTKO: I?

KEN: Ne bih rekao da je mnogo mario za smenjivanje generacija.

ROTKO: Ne zavaravaj se, momče. Taj čovek – iako sada šarlatan, naravno, koji potpisuje jelovnike za novac, kao Dali, osim kada ne pravi ružne ćupove, opet za novac – taj čovek je u svojim najboljim trenucima dobro razumeo delovanje vremena... Gde je račun? (*Ken mu pruža račun iz kineskog restorana. Rotko ga odlaže u kutiju za cipele, s drugim računima, ne prekidajući priču.*) Zaista je tragično postati tako izlišan, još za života. Uništili smo kubizam, de Kuning (Willem de Kooning) i ja, Polok, Barnet Njuman (Barnett New-

man) i ostali. Izgazili smo ga na smrt. Niko danas ne može da naslika kubističku sliku.

KEN: Ponosite se time. „Izgaziti“ kubizam na smrt.

ROTKO: Dete mora da progna oca. Poštuj ga, ali ga ubij.

KEN: I uživaj u tome?

ROTKO: To nije važno. Samo se osmeli i učini to... Hrabrost u slikarstvu nije suočavanje s praznim platnom, to je suočavanje s Maneom, s Velasquezom. Sve što možemo jeste da idemo dalje od onoga što je bilo, od onoga što jeste i da se nadamo da ćemo steći neku predstavu o onome što će biti. „Ono što je prošlo, što prolazi i što će doći“. To je Jejts (William Butler Yeats), koga nisi čitao.

KEN: Čekajte, ali Pikaso... (*Rotko otvara još jedan paketić s hranom, nastavlja da jede.*)

ROTKO: Pikasu sam zahvalan što me je naučio da je sve u pokretu! Kretanje je život. Istog časa kad se rodimo, mi vrištimo, uvijamo se, migoljimo; živeti znači kretati se. Bez pokreta slike su, šta?

KEN: Mrtve?

ROTKO: Tako je... (*Pokazuje na slike.*) Pogledaj tu *tenziju* između dva bloka boje: tamno i svetlo, crveno i crno i smeđe. Oni se nalaze u stanju proticanja – u kretanju. naslanjaju se jedno na drugo, na istom platnu, naslanjaju se jedno na drugo u tvojim očima. Nadolaze i povlače se, pomeraju se, blago pulsirajući. Što ih duže gledaš, više se kreću... Plutaju u prostoru, dišu... Kretanje, komunikacija, gest, tok, interakcija; samo ih treba pustiti da deluju... Nisu mrtve, zato što nisu statične. Kreću se kroz prostor, samo ako im dopustiš, a to kretanje zahteva vreme i u tom smislu su temporalne. One traže *vreme*.

KEN: Traže ga. Ne deluju bez njega.

ROTKO: Zato mi je tako važno da stvorim *mesto*. Mesto na kojem će čovek moći da razmišlja o slikama, tokom vremena, i dopusti im da se kreću.

KEN: (*Uzbuđeno.*) One *traže* posmatrača. Nisu kao reprezentacione slike, kao tradicionalni pejzaži ili portreti.

ROTKO: Reci mi zašto nisu.

KEN: Zato što se *menjaju*, kreću, pulsiraju. Reprezentacione slike su nepromenljive; one ne zahtevaju aktivno učešće posmatrača. U Luvr-u, usred noći, „Mona Liza“ se i dalje osmehuje. Ali, da li ove slike i dalje pulsiraju, kada ostanu same? (*Ken tone u misli. Rotko ga posmatra, zadovoljan.*) To je razlog zašto svetlo držite tako prigušeno.

ROTKO: Zaista?

KEN: Da biste pojačali iluziju. Kao mađioničar. Kao u pozorištu. Da sve ostane tajanstveno, da bi slike mogle da pulsiraju. Upalite sva svetla i scenski efekat nestaje – odjednom nema ničeg, osim gole pozornice, s gomilom lažnih zidova. (*Ken ide do prekidača za svetlo. Pali sva svetla. Cvrčanje ružnih neonskih sijalica. Prostorija odjednom gubi svu čaroliju.*)

ROTKO: Šta vidiš?

KEN: Oči mi se još navikavaju... Samo... Belo.

ROTKO: Na šta te asocira to belo?

KEN: Na kosti, skelete... Mrtvačnicu... Anemiju... *Okrutnost.* (*Rotko je iznenađen tim odgovorom.*)

ROTKO: Stvarno?

KEN: Sada i na operacionu salu.

ROTKO: Kako se *osećaš* zbog tog belog?

KEN: Uplašeno?

ROTKO: Zašto?

KEN: Nije važno.

ROTKO: Zašto?

KEN: To je kao sneg... izvan sobe u kojoj su umrli moji roditelji. Bila je zima. Sećam se snega iza prozora: belo... (*Skreće pogled ka slikama.*) A pod ovim svetlom slike izgledaju... Ravne su. Vulgarne... Ovo svetlo ih narušava. (*Rotko gasi neonsko svetlo. Vraća se uobičajeno osvetljenje.*)

ROTKO: Vidiš kako je to s njima? Koliko su ranjive?... Ljudi misle da ih kontrolišem: da kontrolišem svetlo, kontrolišem visinu slika, kontrolišem oblik galerije... Ali, ja ih ne kontrolišem, ja ih *štitim*. Slika živi kroz druženje. Tako i umire. Zato je opasno slati je u svet. (*Ken baca kartonske kutije za hranu i uspravlja se. Rotko stavlja novu*

klasičnu ploču. Ide nazad, da posmatra centralnu sliku. Pauza, dok se atmosfera smiruje.)

KEN: Da li ste ikada slikali napolju?

ROTKO: Misliš, u prirodi?

KEN: Da.

ROTKO: Priroda mi ne leži. Svetlo nije dobro. *(Kenu je to smešno.)* Sve te bube – uh! Znam, ti *plein air* (*plen-er*, „na otvorenom“) slikari stalno vam pevuše hvalospeve o veličanstvenom prirodnom osvetljenju. Idite tamo i valjajte se u travi, kao krave, kažu oni. Kada sam bio mlad, nisam znao za ništa bolje i onda sam išao tamo, s celom svojom opremom, i vetar je oduvao papir, štafelaj se srušio, a boje su bile pune mrava. Jao... Ali, onda sam prvi put otišao u Rim. Otišao sam u crkvu Santa Marija del Popolo, da vidim Karavađovo *Preobraćenje Savla*,³ za koju se ispostavilo da je ušuškano u jedan mračni kutak te mračne crkve, bez prirodnog svetla. Kao u pećini. Ali, slika je *sijala*! Sijala je u nekoj vrsti ushićenja. Zamisli: Karavađo je trebalo da uradi sliku baš za to mesto, nije imao izbora. Stoji tamo i gleda oko sebe. Kao da se nalazi na dnu okeana, toliko je mračno. Kako će tu moći da slika? Obrača se svom tvorcu: „Bože, pomoz, meni, nedostojnom, grešniku. Reci mi, o Bože na nebesima, šta sad da radim, jebote?!“ *(Ken se smeje.)* Onda mu sine: božanska iskra. Osvetljava sliku *iznutra*. Daje joj *unutrašnju* svetlost. Ona *živi*... Kao neka od onih bioluminiscentnih riba iz dubine okeana, koje zrače sopstvenim sjajem. Razumeš? Karavađo je bio... *(Naglo prekida. Ken ga prati pogledom. Pauza. Rotko zuri u svoju sliku. Naginje glavu. Kao da sluša. Kao da u slici vidi nešto novo.)* Donesi mi drugu kantu. *(Ken mu, uzbuđen, donosi četku i kantu tamno crvene boje.)*

KEN: Da li ćete zaista da slikate?

ROTKO: A šta, zaboga, misliš da sam *radio* sve vreme? *(Ken se povlači. Pažljivo posmatra Rotka. Rotko umače široku molersku četku u boju. Spreman je. Onda samo stoji, nepomičan. Samo mu se pogled znalač-*

ki kreće po platnu. Boja kaplje. Ken je bez daha. Rotko je napregnut. Krivi glavu, proučava, odmerava. Gleda boju u kanti. Treba mu nešto.) Daj mi crnu broj četiri i prvu bordo. *(Ken mu prinosi pigment u prahu, u starim teglama. Rotko mu da je uputstva, i dalje skoro nepomičan. Pogled mu ide od kante s bojom do platna.)* Samo trunku crne. *(Ken dodaje malo crnog pigmenta i pažljivo ga meša.)* Dodaj još toliko. *(Ken dodaje još malo, nastavlja da meša.)* Duplo više bordo. *(Ken dodaje bordo pigment, meša ga. Rotko se dvoumi. Gleda sliku. Trenutak prolazi. Počinje da očajava. Govori sebi, frustrirano.)* Hajde... hajde... hajde... Šta još nedostaje?

KEN: Crveno?

ROTKO: Nisam govorio tebi! *(Pauza. Tragično za Rotka, trenutak je prošao. Baca četku. Ona prska na sve strane. Okreće se ka Kenu.)* DA TO VIŠE NIKADA NISI URADIO! *(Besan je, korača neumorno oko prostorije.)* S kojim pravom govoriš?! S kojim pravom iznosiš mišljenje o mom delu? Ko si ti, jebote? Šta si uradio? Šta si video? Gde si stekao pravo da postojiš ovde sa mnom i ovim stvarima, koje ne razumeš? „CRVENO“?! Hoćeš da slikaš?! Samo napred – evo crvene! *(Nespretno baca kesice s raznim nijansama crvene boje ka Kenu.)* Crveno! I crveno! I crveno! Ne znam ni šta to uopšte znači! Šta je za mene „crveno“? Misliš skerletno? Misliš grimizno? Misliš šljivadudinja-magenta-bordo-losos-karmin-karneol-koralno crveno? Sve samo ne „crveno“! Šta je „CRVENO“? *(Rotko stoji, pokušava da povrati dah, da se sabere. Pauza. Ken sakuplja kesice s poda. Rotko korača tamo-amo, besan. Pauza.)*

KEN: Mislim na svitanje.

ROTKO: Svitanje?

KEN: Mislim na crveno u zoru... Na njegov doživljaj.

ROTKO: *(Podrugljivo.)* Oh, „njegov doživljaj“. *(Pauza. Ken nastavlja da čisti, sklanja kantu s bojom i četkice. Pauza.)* Šta podrazumevaš pod tim doživljajem?

KEN: Ne mislim samo na crvenu boju. Mislim na *osećanje* crvenog u zoru.

ROTKO: Svitanje nije crveno.

³ Jedna od dve Karavađove slike na istu temu („Conversione di San Paolo“, 1600–1601), koja se još zove i „Preobraćenje svetog Pavla na putu za Damask“, pre preobraćenja, sveti Pavle se zvao Savle (Saul, Saulo).

KEN: Jeste, crveno je.
 ROTKO: Kažem ti da nije.
 KEN: Svitanje je crveno i crveno je svitanje. (*Ken nastavlja da čisti.*)
 Crveno su otkucaji srca. Crveno je strast. Crveno vino. Crvene ruže.
 Crveni karmin. Cvekla. Lale. Papričice.
 ROTKO: Arterijska krv.
 KEN: I to. (*Rotko razmišlja o tome.*)
 ROTKO: Rđa na biciklu na travnjaku.
 KEN: I jabuke... I paradajz.
 ROTKO: Drezdenska vatrena oluja u noći. Sunce kod Rusoa (Henry Rousseau), zastava kod Delakroa, odora kod El Greka.⁴
 KEN: Zečja njuška. Albinove oči. Crvena papiga.
 ROTKO: Firentinski mermer. Atomski bljesak. Posekotina od brijanja, krv u „Barbasolu“.⁵
 KEN: Crvene cipelice.⁶ Tehnikolor. Onaj telefon iz Kremlja, na pred-sednikovom stolu.
 ROTKO: Ruska zastava, nacistička zastava, kineska zastava.
 KEN: Persimon. Nar. Crvena četvrt. Crvena traka.⁷ Ruž.
 ROTKO: Lava. Jastozi. Škorpije.
 KEN: Znak stop. Sportska kola. Crvenilo.
 ROTKO: Utroba. Plamen. Mrtvi fovisti.
 KEN: Semafori. Ticijanovska kosa.
 ROTKO: Prezane vene. Krv u lavabou.
 KEN: Deda Mraz.
 ROTKO: Sotona. (*Pauza.*) Tako... crven.
 KEN: Tako je. (*Rotko zuri zamišljeno u svoju sliku.*)

⁴ Crvena Hristova odora, na El Grekovej slici *El Expolio* („Razodevanje Hrista“), iz 1579.

⁵ Marka pene za brijanje.

⁶ U originalu, „ruby slippers“: čarobne, crvene cipele, koje nosi Doroti Gejl (Dorothy Gale), junakinja romana (i filma) *Čarobnjak iz Oza* (L. Frank Baum, *The Wonderful Wizard of Oz*, 1900; film, *The Wizard of Oz*, 1939).

⁷ „Red tape“: beskrajna birokratska procedura; izraz potiče od običaja da se neopodno dokumentacija priložena uz nekih zahtev obavija crvenom trakom.

ROTKO: Imamo li još cigareta? (*Ken vadi paklicu iz fioke i dobacuje je Rotku. Ovaj je otvara i pali jednu cigaretu.*) Više od svega, znaš šta?
 KEN: Šta?
 ROTKO: Matisova slika *Crveni atelje*.⁸ To je slika njegovog ateljea; zidovi su sjajno crveni, pod i nameštaj, sve je crveno, kao da je boja zračila iz njega i progutala sve. Kada su u *Modernoj* prvi put izložili tu sliku, satima sam je gledao. Išao sam tamo iz dana u dan... Moglo bi se reći da sve što sada radim potiče od te slike i tih sati koje sam proveo tamo, stojeći, puštajući da slika deluje, dopuštajući joj da se *kreće*... Što sam je više gledao, ona je više pulsirala oko mene, bio sam potpuno prožet njome, progutala me je... Napravio je takve *platoe* crvenog, tako snažne blokove boje, takvu emociju! (*Pauza. Rotko seda u staru fotelju, zagledan u centralnu sliku. Iscrpljen je i deprimiran. Rotko skida svoje debele naočare i čisti ih košuljom.*)
 Davno je to bilo.
 KEN: I dalje je tamo.
 ROTKO: Ne mogu više da je gledam.
 KEN: Zašto?
 ROTKO: Suviše je depresivna.
 KEN: Kako crveno može biti depresivno?
 ROTKO: Ne vidim više crveno... Čak i na toj slici, potpuno i duboko uronjenoj u crveno... *ono* je tamo. U ramu kamina iznad komode, odmah iznad središnje linije, odvojeno žutim, svih tih stvari okolo. Hteo je da bude neizbežno.
 KEN: Šta?
 ROTKO: Crno.
 KEN: Crna boja?
 ROTKO: Crna stvar. (*Pauza.*) Plaši me samo jedno, prijatelju... Da će jednog dana crno progutati crveno. (*Opet stavlja naočare i zuri u sliku.*)

⁸ Henri Matisse, *L'Atelier Rouge*, 1911.

Treća scena

Ken je sam u ateljeu. Stoji za rešoom ili gorionikom, zagreva i meša smesu u velikoj šerpi. To je podloga za novo, prazno platno. Mala slika, umotana u smeđi papir, stoji neprimetno u uglu. Dok meša tečnost, priča telefonom.

KEN: *(Na telefonu.)* ... Lako je tebi da to kažeš, ne poznaješ ga... *(Baca pogled na umotanu sliku.)* Pokazaću mu je kad ocenim da je pravi trenutak. Zna da sam slikar; sigurno očekuje tako nešto, zar ne? ... Ne, ne, to zavisi od njegovog raspoloženja... Ne pričaj mi šta da radim! Isti si kao i on... *(Čuje da Rotko ulazi spolja. Nastavlja da priča telefonom.)* Stigao je. Reći ću ti kako ide. Moli se za mene. *(Spušta slušalicu. Rotko ulazi, donosi još neke stvari za osnovni sloj. Ne primećuje umotanu sliku.)* Dobro jutro.

ROTKO: Dobro jutro. Doneo sam bordo... Pusti meni to, ti završi platno. *(Rotko ide do šerpe i preuzima mešanje. Dodaje smesi malo nove bordo boje. Kao da sprema veštičji napitak, ubacuje i lepak, hemikalije, kredu, sirova jaja i druge pigmente u prahu. Ken zateže i klamuje prazno platno. To je kvadrat, 1,80 m x 1,80 m ili veći.)* Sinoć sam bio u *Sigramu*, sada već liči na nešto.

KEN: Kakav je restoran?

ROTKO: Još se gradi, ali povelili su me u obilazak, da steknem predstavu.

KEN: I?

ROTKO: Previše prirodnog svetla, kao i uvek, ali biće to u redu. Murali će moći da se vide iz glavne sale... Napravio sam neke skice; potražiću ih, da ti ih pokažem.

KEN: Da li vas nekad zabrine da to nije pravo mesto za njih?

ROTKO: Kako da ne bude pravo mesto za njih, kada su napravljene baš za njega? Tvoja logika me ponekad zbunjuje. *(Rotko ide do gramofona i pretura po pločama. Ken opet baca pogled na svoju umotanu sliku. Da li bi trebalo da je pokaže? Ne. Još nema hrabrosti. Rotko*

bira jednu klasičnu ploču i pušta je. Onda se vraća na mešanje smese. Pauza.)

KEN: Čitao sam Ničea. *Rođenje tragedije*, kao što ste rekli.

ROTKO: Kao što sam rekao?

KEN: Rekli ste da ako želim da saznam nešto o Džeksonu Poloku, moram da pročitam *Rođenje tragedije*.

ROTKO: To sam rekao?

KEN: Da.

ROTKO: Ne sećam se. Ali, liči na nešto što sam mogao da kažem.

KEN: I šta je onda s Polokom?

ROTKO: Prvo ti meni reci nešto o knjizi.

KEN: Zanimljivo.

ROTKO: To je kao da kažeš „crveno“. Ne budi zagonetan, suviše si mlad da bi bio zagonetan.

KEN: Mislim da znam zašto ste hteli da je pročitam.

ROTKO: Zašto?

KEN: Zato što sebe vidite kao Apolona, a njega kao Dionisa.

ROTKO: Ne budi tako prozaičan. Nastavi da razmišljaš. *(Rotko dodaje terpentinu u smesu, proverava gustinu, tako što je pušta da kaplje sa varjače. Želi da bude ređa, kao glazura. Ken prekida s poslom.)*

KEN: Dionis je bog vina i preterivanja; kretanja i preobražaja. To je Polok: divalj, buntovan, pijan i nespontan. Samo sirovo iskustvo... Apolon je bog reda, metoda i granica. To je Rotko: intelektualan, rabin-ski, trezven i suzdržan. Sirovo iskustvo prožeto kontemplacijom... On je prskao boju. Vi je proučavate... On je Dionis, vi ste Apolon.

ROTKO: Upravo tako, samo što si promašio suštinu.

KEN: Kako?

ROTKO: Promašio si tragediju. Suština je uvek tragedija.

KEN: Za vas.

ROTKO: Misliš da se ljudska bića mogu tako precizno podeliti na karakterne tipove? Misliš da beskrajna složenost i nijanse psihe – razvijane kroz bezbrojne generacije, deformisane i izbezumljene društvenim neurozama i ličnim strepnjama, oblikovane verom ili nedostatkom vere – zaista mogu biti nešto tako prosto? Polok je

Emocija, a Rotko Intelekt? Nemoj da praviš budalu od sebe... Nastavi da razmišljaš. (*Ken razmišlja, dok nastavlja da radi na platnu. Rotko nastavlja da meša boju, povremeno bacajući pogled na Kena. Ken zastaje.*)

KEN: Možda je to kao jedna od vaših slika.

ROTKO: Većina stvari je takva. Kako?

KEN: Tamno i svetlo, red i kaos, koji postoje u isto vreme, na istom planu, pulsirajući napred i nazad... I mi pulsiramo; mi smo subjekti i Apolona i Dionisa, ne samo jednog ili drugog. Imamo plime i oseke, kao i boje na vašim slikama, to je ekstaza dionizijskog elementa u ratu sa stegama apolonskog.

ROTKO: Nije to rat.

KEN: Nije rat?

ROTKO: To u stvari nije sukob. Više je simbioza.

KEN: Potrebni su jedno drugom. Dionizijska strast je fokusirana – postaje podnošljiva – apolonskom težnjom ka formi. U stvari, čistu žestinu dionizijske emocije možemo *izdržati* samo uz pomoć apolonske kontrole i inteligencije, inače bi nas emocije savladale i... I tako idemo napred i nazad, od mita ka mitu, pulsiramo.

ROTKO: A savršeni život bio bi savršena ravnoteža to dvoje, kao večna tačka oslonca. Ali, naša *tragedija* je u tome što nikada ne možemo dostići tu ravnotežu. Živimo – svako od nas, sve vreme – u stanju večitog nesklada... Žudimo za sirovom istinom emocije, ali možemo da je podnesemo samo uz hladnu laž razuma... Pokušavamo da uhvatimo prolazno, čudesno, da ga stavimo na platno, da zaustavimo vreme, kao entomolog koji probada leptira, ali čim to uradimo ono umire... To je ono što bismo mi ljudi hteli, ali to je tako glupo... Hoćemo da od crvenog napravimo crno.

KEN: Ali, crno je uvek tu, kao kamin kod Matisa.

ROTKO: Kao sneg iza prozora. Uvek je tamo. Čim ga primetimo, ne prestajemo da mislimo na njega, zato što su znaci naše smrtnosti (*pokazuje rukom; „svuda“*)... Ali, idemo dalje, držimo se tog komadića nade – tog crvenog – koji ostalo čini podnošljivim.

KEN: Ili samo manje nepodnošljivim.

ROTKO: To je moj prijatelj, Džekson Polok. Na kraju je bilo samo nepodnošljivo.

KEN: Na šta mislite?

ROTKO: Na njegovo samoubistvo. (1956)

KEN: Ali, on se nije ubio.

ROTKO: Nije? (*Ken razmišlja o tome, dok nastavlja da zateže platno. Rotko je nezadovoljan muzikom. Stavljajući drugu klasičnu ploču. Sluša je za trenutak, a onda se vraća mešanju boje.*)

KEN: Džekson Polok je poginuo u saobraćajnoj nesreći.

ROTKO: Čovek se godinama napija, iz dana u dan, do besvesti. Onda nabavlja „oldsmobil kabriolet“ i juri tim uskim seoskim putevima kao ludak. Šta je to, ako ne produženo samoubistvo... Veruj mi, kad se ja budem ubio, oko toga neće biti nikakve sumnje. Nikakva čudno slupana kola u jarku, da li jeste ili nije, od toga me boli glava, to je tako dosadno.

KEN: „Kad“ se budete ubili?

ROTKO: Šta?

KEN: Rekli ste, „kad se budem ubio“.

ROTKO: Ne, nisam.

KEN: Jeste.

ROTKO: Nisi dobro čuo... Da ti kažem nešto o tvom junaku, taj čovek se zaista suočio sa svojom tragedijom. Viteški se nosio s njom, izdržao koliko je mogao, a onda pokušao da se izvuče iz života; ali, kako? Bio je Džekson Polok.

KEN: U čemu je bila njegova tragedija?

ROTKO: Postao je slavan.

KEN: To je tako jeftino.

ROTKO: Napustila ga muza. Umorio se od svoje forme. Umorio se od samog sebe. Izgubio je veru u svoju publiku... Biraj... Nije više verovao da postoji neko ljudsko biće koje bi gledalo njegove slike.

KEN: Kako se to može dogoditi čoveku?

ROTKO: Bolje se upitaj kako to da se ponekad ne događa.

KEN: Mislim, on je umetnik, on je u magazinu *Life*, mlad je, slavan, ima para...

ROTKO: U tome i jeste stvar. Evo jednog dripca iz Vajominga, koji zna da slika. Odjednom postaje *roba*. On je „Džekson Polok“. Da ti kažem nešto, momče, taj „oldsmobil kabriolet“ ga je zaista ubio. Ne zato što se slupao, nego zato što je *postojao*. Zašto bi, jebote, Džekson Polok imao nekakav „oldsmobil kabriolet“?

KEN: Znači, umetnici treba da gladauju?

ROTKO: Da, umetnici treba da gladauju. Svi, osim mene. (*Ken se smeje. Završio je s platnom.*)

KEN: Pogledajte. (*Rotko ide do platna, staje iznad njega, pažljivo ga gleda, obilazi ga sa svih strana. Traži greške, dok govori:*)

ROTKO: Svideo bi ti se Džekson. Bio je pravi gradski momak, pravi boem. Taj se nije štedeo, veruj mi. Svake noći napijanje i priča i tuča i ples, do zore; kao u svačijoj romantičnoj predstavi o tome kakav bi umetnik trebalo da bude: anti-Rotko... Svideo bi ti se i u svom najgorem izdanju; svideo bi ti se zato što je toliko voleo umetnost... Mislio je da je *bitna*. Mislio je da je slikarstvo bitno... Kako da ti od toga ne prepukne srce? Kako je jedna takva priča mogla da se ne završi tragično? (*Pauza.*) Goja je rekao: „Imamo Umetnost, da ne bismo stradali od Istine...“ Polok je video nešto od istine. Ali, onda nije više imao umetnost, da ga zaštiti... Ko bi to preživeo? (*Pauza. Rotko izranja iz misli. Klima glavom prema Kenu. Podižu platno s poda, naslanjaju ga na nogare, štafelaj ili zid. Rotko ga detaljno pregleda. Pažljivo uklanja rasparane niti. Blago duva preostalu prašinu. nastavlja da proučava platno, dok govori:*) prošle nedelje, kad sam vraćao kući, pored mene je prošao neki par. Gospođa je pogledala u izlog i rekla: „Pitam se ko kupuje sve te *Rotke*...“ Kao da sam neka opšta imenica. Jedan Rotko.

KEN: Roba.

ROTKO: Supraporta.

KEN: Supra... Šta? (*Rotko nastavlja da traži greške na praznom platnu, izbledela mesta, nepravilnosti. Približava se, udaljava, opet približava, zabacuje glavu napred i nazad, odmerava, dok govori:*)

ROTKO: Supraporta. Slike kojima je suđeno da budu *dekoracija*. Znaš valjda, ono što stoji iznad kamina u potkrovlju. Dođu i kažu ti: „Znaš,

treba mi nešto što se slaže sa sofom. Ili nešto svetlo i veselo, za malu trpezariju, koja je narandžasta, imaš nešto narandžasto? Ili zagasito smeđe? Ili morska pena zeleno? Evo uzorka boje od *Šervin-Vilijamsa*.⁹ Da li bi mogao da je iskrojiš tako da se uklopi uz komodu?“... Ili još gore: „Dušo, prosto *moram* da imam jednu, zato što i moja komšinica ima jednu, ona uobražena gadura, u stvari, ako ona ima jednu, ja moram da imam *tri*!“... Ili još gore: „Moram da imam jednu, zato što *Njujork tajms* kaže da treba da je imam – ili mi je neko rekao kako je *Njujork tajms* rekao kako treba da imam jednu, jer ko danas još ima vremena za čitanje.“... „Ah, ne teraj me da je gledam! Nikada je ne gledam! Tako je depresivna!“... „Svi ti razmazani pravougao-nici, moj klinac iz obdaništa može da ih napravi, to je najobičnije đubre, taj tip je prevara.“... Ali, ipak ih kupuju... To je investicija... To je prst u oko komšijama... To je kupovina klase... Kupovina ukusa... Slaže se s lampom... Jeftinije je od Poloka... Unutrašnja dekoracija... To je sve, samo ne ono što jeste. (*Pauza. Rotko je izgleda zadovoljan platnom.*) Čakum-pakum. Hajde da sredimo ovo platno. (*Rade zajedno. Radili su to već mnogo puta i to je sada dobro uvežbani ritual. Sipaju smesu boje i lepka sa rešoa – osnovni premaz za platno – u dve velike kante. Smesa je retka tečnost, skoro kao glazura, tamnoljubičaste boje. Stavljaju kante sa obe strane velikog platna, od nekih 1,80 m x 1,80 m. Proveravaju da li je platno dobro pričvršćeno. Pripremaju velike četke. Rotko ritmično prelazi jednom četkom preko dlana, zagreva je i omekšava. Ken čeka. Spreman je. Rotko napregnuto zuri u prazno platno. Dugačka pauza, dok trlja četkom o dlan, zamišljen. Ken ga mirno posmatra. Rotko ide do gramofona, pretura po pločama, pronalazi onu koju je tražio i stavlja je na gramofon. Spušta iglu. Sluša. Podiže iglu. Konačno pronalazi pravo mesto na ploči. Spušta iglu. Čuje se produhovljena klasična muzika. Vraća se do platna. Klima glavom Kenu. Spreman? Spreman. Umacu četke. Stoje na suprotnim stranama platna. Ken čuči; on će uraditi donju polovinu platna. Rotko stoji potpuno uspravno; on će uraditi gornju polovinu. Ken čeka da Rotko počne. Rotko čeka na muziku. U teatralnoj pozi, čeka trenutak kada će*

⁹ *Sherwin-Williams*, američka firma za proizvodnju boja i građevinskog materijala.

muzika zagrmeti najdramatičnije i onda – počinje da slika – kreće se veoma brzo – snažnim, širokim zamasima četkom prelazi preko gornjeg dela platna, najbrže što može – veliki, horizontalni potezi – radi brzo, da bi osnovni sloj bio ujednačen i ravan – Ken radi to isto na donjoj polovini slike – S Rotkove četke kaplje malo boje i pada na Kena – To je kao koreografija, kreću se sinhronizovano, jedan ka drugom, i onda ukrštaju, Rotko nespretno posrće unazad, dok nastavlja da slika, tako da Ken ispod njega može slobodno da nastavi sa slikanjem – Retka, razvodnjena boja prska dok umaču četke i jurišaju na platno – To je težak, brz, uzbudljiv posao – Muzika se zahuktava – Završili su. Belo platno je sada ujednačeno, ravna površina tamnoljubičaste boje. Rotko se odmiče, iscrpljen, zadihan. Ken sedi na podu, takođe iscrpljen. Pauza. Rotko pali cigaretu. Onda isključuje gramofon. Ken ustaje i briše se peškirom. Onda presvlači majicu umrljanu bojom. Počinje sa sređivanjem: sklanja kante; riba pod; čisti četke. Rotko pažljivo proučava premazano platno. Odmiče se sve više, posmatra platno s drugog kraja ateljea. Zamišljen je.) Tako... tako... tako... to je u redu... možda je u redu... Verovatno će poslušiti... Šta misliš?

KEN: Mislite... ja? Hoćete da odgovorim?

ROTKO: Ko drugi?

KEN: To je... dobra osnova, dobar osnovni sloj. Lep i ujednačen.

ROTKO: Videćemo kad se osuši. Onda mogu da počnem sa slikanjem.

KEN: Zaista vas zanima moje mišljenje?

ROTKO: Ni najmanje. *(Ken se osmehuje, nastavlja sa sređivanjem. Onda naglo zastaje. Nešto u tom sveže premazanom platnu ga ja preseklo. Zuri u njega. Odjednom, oči mu se pune suzama. Neočekivana emocija.)* Šta je bilo?

KEN: Ništa....

ROTKO: Šta je bilo?

KEN: Čudno... Setio sam se nečega... Ta... uh... boja... je...

ROTKO: Šta?

KEN: Nije važno.

ROTKO: Šta?

KEN: Boja skorele krvi... Kada se krv osuši, potamni. Na tepihu.

ROTKO: Kakvom sad tepihu?

KEN: Tamo gde su umrli moji roditelji. *(Ken pokušava da odagna te misli. Nastavlja s poslom. Onda opet zastaje. Ne može da se odupre osećanjima. Platno ga vuče nazad.)* To je tačno ta boja. Kada se krv osuši, postaje tamnija, to me je iznenadilo. Sećam se da me je to začudilo... *(Rotko je zaintrigiran.)*

ROTKO: Šta se dogodilo s tvojim roditeljima?

KEN: Ne želim da pričam o tome.

ROTKO: Da, želiš.

KEN: Ubijeni su.

ROTKO: Da li si rekao, ubijeni?

KEN: Da...

ROTKO: Koliko si godina imao?

KEN: Sedam. To je bilo tamo u Ajovi.

ROTKO: Šta se dogodilo?

KEN: Iskreno, ne sećam se baš najbolje.

ROTKO: Naravno da se sećaš. *(Ken zuri ispred sebe, izgubljen u mislima. Pauza.)* Šta vidiš? *(Ken odmahuje glavom.)* Šta vidiš? *(Pauza.)*

KEN: *(Ponovo proživljava.)* Probudio sam se... i prvo što sam ugledao bio je sneg iza prozora. Obradovalo me je što pada sneg, zato što je bila subota i što sam mogao da idem na sankanje. Moj stari bi me vodio na sankanje, mene i moju sestru. Ali... ali... nisam osetio nikakav miris. To je bilo čudno. Moja mama bi obično već bila budna i spremala doručak. Bilo je zaista tiho. Nazuo sam papuče – one gumene papuče, koje izgledaju kao mokasine. Izlazim u hodnik... Sada je već stvarno tiho... I hladno. Negde je otvoren prozor... Onda ugledam svoju sestru, kako samo stoji tamo u hodniku i zuri u sobu naših roditelja. Vrata su otvorena. Moja sestra... samo stoji u barici mokraće. I zuri. Njene oči... Idem do vrata i gledam kroz njih i opet prvo vidim sneg. Tamo iza prozora, tako velik sneg, možda ću ipak ići na sankanje. A onda, krv. Krevet je isprskan krvlju. I zid. Njih dvoje su na krevetu... To je bio nož... Sigurno je bio nož, saznao sam kasnije. *(Pauza.)* Provalnici, tako su mi rekli. Najmanje dvojica... Ali,

u tom trenutku, ne znam šta da radim. Samo *vidim* sve to... Ja... Ne želim da moja sestra više gleda. Moja mala sestra... Okrećem je i guram napolje i zatvaram vrata. Kvaka... Umazana krvlju... Crvena je. *(Pauza.)* To je sve.

ROTKO: Šta je onda bilo?

KEN: Mislite, posle toga? Eh... Ništa, u stvari. Otišli smo do komšija. Oni su pozvali policiju.

ROTKO: Šta je bilo s vas dvoje?

KEN: Preuzela nas je država. Porodični smeštaj. Ljudi su u stvari bili dobri prema nama. Držali su nas zajedno. Ali, mnogo su nas seljaka-li. Bili smo *beskućnici*... Ona se posle udala za jednog knjigovođu.

ROTKO: Beskućnici?

KEN: Nismo pripadali nigde... Nikada nismo imali neko svoje *mesto*.

ROTKO: Da li su uhvatili one koji su to uradili?

KEN: Ne. Ponekad pokušavam da ih naslikam. *(Pauza.)*

ROTKO: Slikaš ljude koji su ti ubili roditelje?

KEN: Da... Onako kako ih zamišljam.

ROTKO: A to je?

KEN: Kao normalne. *(Pauza. Rotko pomišlja da nekako uteši Kena, ali to ne čini. Udaljava se, pali cigaretu.)*

ROTKO: Kada sam bio klinac, tamo u Rusiji, video sam kozake koji su klali ljude i bacali ih u jame... Ili mislim da se sećam toga, možda zato što mi je neko pričao o tome ili sam samo dramatičan, ponekad je teško reći.¹⁰ *(Kenu je laknulo što je Rotko promenio temu. Nastavlja sa spremanjem.)*

KEN: Koliko ste godina imali kada ste došli ovde?

¹⁰ Rotko je rođen 1903, u Dvinsku (Daugavpils), u današnjoj Letoniji. Kao što navode njegovi biografi (Breslin, Baal-Teshuva, videti bibliografiju), malo je verovatno da je Rotko svojim očima video kozake u tom delu tadašnje carske Rusije; pogromi su se uglavnom dešavali u Ukrajini, južnoj Rusiji i Moldaviji. Ali, poznato je da je i u tom baltičkom pojasu antisemitizam bio veoma duboko ukorenjen. Vesti o krvavim pogromima brzo su se širile i pojačavale osećanje ugroženosti, u inače teško diskriminisanom jevrejskoj populaciji. Najzad, i Rotko dopušta mogućnost da je o svemu tome samo slušao.

ROTKO: Deset. Otišli smo u Portland, živeli smo u getu, među svim tim prepametnim, brbljivim Jevrejima. Tada sam bio Markus Rotkovič.

KEN: *(Iznenadeno.)* Promenili ste ime?

ROTKO: Moj prvi agent mi je rekao kako već ima previše slikara Jevreja. I tako je Markus Rotkovič postao Mark Rotko. Sada niko ne zna da sam Jevrein! *(Ken se osmehuje. Nastavlja da čisti. Pauza.)*

KEN: Da li smem da vas pitam nešto?

ROTKO: Mogu li da te sprečim?

KEN: Da li se zaista plašite crnog?

ROTKO: Ne, u stvari me plaši odsustvo svetlosti.

KEN: Kao kad oslepiš?

ROTKO: Kao kad umreš.

KEN: I onda izjednačavate crno sa smrću?

ROTKO: Zar to ne radi svako?

KEN: Pitam vas. *(Rotku je drago što Ken navaljuje.)*

ROTKO: Da, izjednačavam crnu boju sa opadanjem životne snage.

KEN: Crno znači raspadanje i tamu?

ROTKO: Zar ne znači?

KEN: Zato što je crno nedostatak crvenog, ako hoćete.

ROTKO: Zato što je crno suprotnost crvenom. Ne u spektru već u stvarnosti.

KEN: Pričam o slikarstvu.

ROTKO: Onda pričaj o slikarstvu.

KEN: Snažne boje na vašim slikama su dionizijski element, obuzdan strogim geometrijskim oblicima, apolonskim elementom. Jarke boje su vaša strast, vaša volja za opstankom – vaša „životna snaga“. Ali, ako *crno* proguta te jarke boje, onda gubite to preterivanje i ekstravagantnost i šta vam ostaje?

ROTKO: Nastavi. Fasciniran sam sobom.

KEN: *(Nepokoleban.)* Ako izgubite te boje, ostaće vam samo poredak, bez sadržaja. Imaćete matematiku bez brojeva... Ostaće vam samo te prazne, nezanimljive kutije.

ROTKO: I veruj mi, kako stariš, te boje je sve teže postići. Osećaj otupljuje i onda žurimo da to uhvatimo, pre nego što iščezne.

KEN: Ali... (*Zastaje.*)
 ROTKO: Šta?
 KEN: Nije važno.
 ROTKO: Šta?
 KEN: Naljutićete se.
 ROTKO: Ja?
 KEN: Hoćete.
 ROTKO: I?
 KEN: Samo mislim da... Mislim da je, u neku ruku, sentimentalno izjednačavati crno sa smrću. To izgleda kao zastarela ideja. Na neki način *romantična*.
 ROTKO: Romantična?
 KEN: Mislim... *neiskrena*.
 ROTKO: Stvarno?
 KEN: Obojica znamo da je u stvarnosti crno alatka, kao oker ili magenta. Ona nema dejstvo. Videti je kao nešto zlokobno je čudan oblik hromatske antropomorfizacije.
 ROTKO: Zaista tako misliš? Šta je sa poistovećivanjem belog sa smrću; sa snegom, na primer?
 KEN: To je nešto drugo. To je samo jedna lična reakcija. Nisam oko toga izgradio ceo umetnički senzibilitet.
 ROTKO: Možda bi trebalo. (*Polako padaju u vatru.*)
 KEN: Ne mislim da...
 ROTKO: Upotrebi vlastiti život, zašto da ne?
 KEN: Nije stvar u tome da ja...
 ROTKO: Osim ako te nije strah.
 KEN: Nije me strah.
 ROTKO: Onda kreni u to belo.
 KEN: Nije me strah od toga, ali to je samo narcisoidno.
 ROTKO: Ako ti tako kažeš.
 KEN: Ne mora svaka umetnost da bude psihodrama.
 ROTKO: Ne mora?
 KEN: Ne.
 ROTKO: Praviš slike ljudi koji su ti ubili roditelje.

KEN: To nije *sve* što slikam.
 ROTKO: Možda bi trebalo da bude. Onda bi možda shvatio šta je crno.
 KEN: Kad smo već kod toga...
 ROTKO: Uvek.
 KEN: Izjednačavanje belog sa smrću makar nije tako predvidljivo.
 ROTKO: Sada sam još i predvidljiv?
 KEN: Na neki način.
 ROTKO: Neiskren i predvidljiv.
 KEN: Nemojte, molim vas... Slikar stari i crna boja počinje da prožima njegovo delo, prema tome, tako makar ide taj kliše o opadanju, depresivan je, muči ga strah od smrti, gubi dodir, gubi značaj, kaže zbogom.
 ROTKO: To je kliše, osim kada nije.
 KEN: Ali, to nije *istinito*.
 ROTKO: Ti sada znaš šta je istina?
 KEN: Pogledajte Van Goga; njegove poslednje slike su sušta boja. Ide napolje i slika najekscentričnije žute i plave boje na svetlu – i onda puca sebi u stomak... Ili Matis, čija poslednja dela nisu bila ništa drugo osim velikih udara osnovnih boja.
 ROTKO: Diviš se tim bojama.
 KEN: Apsolutno.
 ROTKO: Zašto?
 KEN: Pa... Matis... umirao je, znao je da umire, ali je i dalje bio Matis. Kada je postao toliko bolestan da više nije mogao da drži četkicu, uzimao je makaze, sekao papir i pravio kolaže. Nikada nije odustao. Na smrtnoj postelji je i dalje raspoređivao šare na tavanici. Morao je da bude ono što je bio.
 ROTKO: I ti kažeš da sam *ja* romantičan? Zar ne umeš ništa bolje? (*Nastavlja, besno i podrugljivo.*) Matis, umirući heroj, grabi poslednji, slabšni uzdah, da bi napravio konačno remek delo... Ili Džekson Polok, ta divna, ukleta Mladost, umire kao Čarterton (Thomas Chatterton), u klasičnoj pozi iz „Oplakivanja Hrista“ (*Pietà*, Mikelandelo, 1499)... I Van Gog, naravno, van Gog, koji se poteže u svakoj prilici, sveprisutni simbol svega i svačega, van Gog, neshvaćeni Mučenik – ti *vredaš* sve

te ljude svodeći ih na sopstvene mladalačke stereotipove. Da, uhvati se u koštac s njima. Svađaj se s njima, uvek. Ali, ne umišljaj da ih *razumeš*. Ne pomišljaj da si ih *uhvatio*. Oni su *van tvog dometa*. (*Udaljava se, onda zastaje.*) Tek kada *ceo* jedan život provedeš s njima, možda ćeš na trenutak steći uvid u njihovu patnju.... Do tada, ostavi njihovu veličinu u tišini. (*Rotko nastavlja da proučava centralnu sliku.*) Tišina je tako precizna. (*Pauza. Rotko kao da je zaboravio na Kena. Ken nastavlja sa spremanjem ateljea, još koji trenutak. Onda zastaje, baca pogled na sliku, u smeđem papiru. Onda pogleda Rotka. Ken neprimetno uzima svoju sliku i na kratko izlazi. Vraća se bez slike.*)

KEN: Nemamo više kafe. Neće vam smetati ako izađem?

ROTKO: Samo idi. (*Ken uzima nešto novca iz kutije za kafu, u kojoj drže sitniš. Sprema se da pođe. Rotko ga zaustavlja.*) Čekaj. (*Rotko gleda za njim.*) U Nacionalnoj galeriji u Londonu imaju Rembrantovu sliku *Valtazarova gozba* (1635)... To je starozavetna priča iz knjige Danilove: Valtasar, vavilonski kralj, pravi gozbu i bogohuli, a neka božanska ruka se pojavljuje i ispisuje na zidu reči na hebrejskom, kao upozorenje... Na slici, te reči pulsiraju na toj tamnoj pozadini, kao pravo čudo. Rembrantov hebrejski je, naravno, užasan, ali tamo je pisalo, „MENE, MENE, TEKEL, UFARSIN“ ... „Izmeren si na merila, i našao si se lak.“¹¹ (*Pauza.*) To meni znači crno... A tebi? (*Pauza.*)

¹¹ Biblija, knjiga Danilova, 5: 25–28: „25) A ovo je pismo napisano: MENE, MENE, TEKEL, UFARSIN. 26) A ovo znače te reči: MENE, brojao je Bog tvoje carstvo i do kraja izbrojao. 27) TEKEL, izmeren si na merila, i našao si se lak. 28) FERES, razdeljeno je carstvo tvoje, i dano Midijanima i Persijanima.“ (Prev. Daničić-Karadžić.)

Četvrta scena

Ken je sam, pravi drveni okvir za platno. On je vešt stolar. Na gramofonu je ploča Četa Bejkera (Chet Baker) ili neki slična džez ploča. Radi u tišini. Pauza. Onda ga preseče tresak vrata iz pred-soblja. Rotko ulazi besan, baca mantil i šešir.

ROTKO: HOĆE DA ME UBIJU! Bogami, hoće da me ubiju! Ti bedni insekti! Ti uobraženi SKOTOVI! Ti mali tezgaraši i skorojevići! Na istim zidovima kao i ja! Da li možeš to da zamisliš?! Sada su ih zasrali, to se više ne može oprati, tu ne pomaže nikakva higijena, to je sada gore nego Ist River, koji se davi u đubretu... Svi ti površni, besmisleni otpaci, okačeni na te zidove! U istom svetom prostoru, u kojem su i de Kuning i Madervel (Robert Motherwell) i Smit (David Smith) i Njuman i Polok i... (*Zastaje.*) Kakva je to muzika?

KEN: Čet Bejker.

ROTKO: Taman kad sam pomislio da ne može biti gore....

KEN: To je džez.

ROTKO: Ko plaća kiriju, taj bira ploče. (*Ken skida ploču. Rotko i dalje besni. Pauza.*)

KEN: I dobro... kako vam se svidela izložba? (*Rotku to nije zabavno. Pali cigaretu.*)

ROTKO: (*Ozbiljno.*) Ti mladi umetnici su rešili da me ubiju.

KEN: To je malo ekstremno.

ROTKO: Ali, ne i netačno.

KEN: Mislite da Džasper Džons (Jasper Johns) hoće da vas ubije?

ROTKO: Da. (*Pauza.*)

KEN: A Frenk Stela (Frank Stella)?

ROTKO: Da.

KEN: Robert Raušenberg (Robert Rauschenberg)?

ROTKO: Da.

KEN: Roj Liktenstajn (Roy Lichtenstein)?

ROTKO: Ko beše taj?
 KEN: Stripovi.
 ROTKO: I on. (*Pauza. A onda, coup de grâce.*)
 KEN: Endi Vorhol (Andy Warhol)? (*Rotko i ne pokušava da odgovori.*)
 Zvučite kao neki matorac.
 ROTKO: Ja i jesam mator.
 KEN: Ne baš toliko.
 ROTKO: Danas sam mator.
 KEN: Kako hoćete. (*Ken se nastavlja da pravi ram. Rotko uzima viski.*)
 ROTKO: Suština je u tome... Ljudi kao ja... Moji savremenici, moje kolege... Ti slikari su došli zajedno sa mnom. Imali smo nešto zajedničko... Shvatili smo značaj ozbiljnosti. (*Pauza.*)
 KEN: Ovo je već previše.
 ROTKO: Šta?
 KEN: Čuli ste me. (*Rotko se okreće i gleda pravo u njega. Taj izazivački ton je nešto novo kod Kena.*)
 ROTKO: Šta si to rekao?
 KEN: Ko ste vi da kažete kako oni nisu ozbiljni?
 ROTKO: Pogledaj njihove radove.
 KEN: Pogledao sam ih.
 ROTKO: Ne kao što obično gledaš na stvari, kao neki usplahireni štreber...
 KEN: *Pogledao sam ih.*
 ROTKO: I šta vidiš?
 KEN: Nije važno.
 ROTKO: Ne. Pogledaj ih. Šta vidiš?
 KEN: Ovaj trenutak, sada.
 ROTKO: U svim tim zastavama i stripovima i konzervama supe?
 KEN: Ovaj trenutak, danas i nešto od sutra.
 ROTKO: I misliš da je to nešto dobro?
 KEN: Nije ni dobro, ni loše, već ono što ljudi žele.
 ROTKO: To i hoću da kažem.
 KEN: Umetnost, znači, uopšte ne treba da bude popularna?
 ROTKO: Ne treba da bude *samo* popularna.

KEN: Može da vam se ne sviđa, ali danas su mnogi ljudi iskreno dirnuti Frenkom Stelom, kao i Markom Rotkom.
 ROTKO: To su gluposti.
 KEN: Ne bih rekao.
 ROTKO: Znaš šta je problem s tim slikarima? *Upravo* ono što si rekao: oni slikaju za ovaj trenutak, za danas. I to je sve. To je samo *zeitgeist* umetnost („umetnost trenutka“) i ništa drugo. Potpuno temporalna, samo za jednokratnu upotrebu, kao *Klineks* (Kleenex), kao...
 KEN: Kempbelove supe, kao stripovi...
 ROTKO: Zaista misliš da će Endi Vorhol za sto godina visiti u muzejima? Zajedno sa Brojgelom i Vermerom?
 KEN: Sada visi zajedno sa Rotkom.
 ROTKO: Zato što će te proklete galerije uraditi sve zbog para – podilaziće svakom bolesnom ukusu. To je *biznis*, mladiću, a ne umetnost! (*Ken mu prilazi. Ne popušta.*)
 KEN: Da li vam ikada dosadi da govorite ljudima šta je umetnost?
 ROTKO: Ne, nikada. Sve dok slušaju. Da nećeš ti da mi kažeš? Odjebi.
 KEN: Besni ste jer su varvari pred vratima. Najzad... šta ja znam... ljudima se izgleda sviđaju varvari.
 ROTKO: Naravno im se *sviđaju*. U tome i jeste stvar! Znaš šta se ljudima *sviđa*? Srećne, jarke boje. Žele da stvari budu *lepe*. Žele da stvari budu *divne* – Isuse Hriste, kad mi neko za moje slike kaže da su „divne“, dođe mi da povraćam!
 KEN: Šta je u tome loše...?
 ROTKO: (*Eksplodira.*) „Lepo“. „Divno“. „Dobro“. „Fino“. Takav je naš život danas! Sve je tako „fino“. Stavljamo lažni nos i naočare i klizamo se na koru od banane, a na televiziji je sve tako veselo i svi se smeju, sve vreme, to je naše ustavom zagarantovano pravo, da nam stalno bude zabavno, zar ne? Mi smo nacija koja se cereka, živimo pod tiranijom „finog“. Kako si? Fino. Kako je bilo danas? Fino. Kako se osećaš? Fino. Kako ti se sviđa ova slika? Baš je fina. Hoćemo na večeru? Fino... E, da vam onda kažem nešto, *nije sve tako fino!* (*Okreće se prema svojoj slici.*) KAKO SI?... KAKO JE BILO DANAS?... KAKO SE OSEĆAŠ?... Rastrzano. Mutno. Uznemireno. Bolesno.

Ukleta. Nije mi dobro. Nismo dobro. Nama je sve samo ne dobro... Pogledaj ove slike. *Pogledaj ih!* Vidiš tamni pravougaonik, kao kapiju, kao neki otvor, da, ali to su i razjapljena usta iz kojih dopire nemi urlik nečeg divljeg i prljavog i iskonskog i STVARNOG. Ne lepog. Ne finog. STVARNOG. Jauk ushićenja. Nešto božansko ili prokleta. Nešto besmrtno, ne stripovi ili konzerve supe, nešto što seže dalje od mene i dalje od sada. I šta god to bilo, to nije lepo i nije fino... (*Hvata Kena za srce.*) OVDE SAM DA BI TI SRCE STALO, DA LI TI JE TO JASNO?... (*Udara Kena po čelu.*) OVDE SAM DA TE NATERAM DA MISLIŠ!... NISAM TU DA BIH PRAVIO LEPE SLIKE! (*Dugačka pauza. Rotko korača okolo, uznemiren, pokušava da se sabere. Ken se ne pomera.*)

KEN: Tako su govorili i kubisti, malo pre nego što ćete ih izgaziti na smrt. (*Rotko zastaje, gleda ga.*) „Zaista je tragično postati tako izlišan, još za života...“ Sećate se? „Dete mora da progna oca. Poštuj ga, ali ga ubij...“ To ste rekli, zar ne?... Svi vi ste se okomili na kubiste i nadrealiste i, čoveče, baš ste uživali u tome. Sada je došao red na vas, ali vi ne želite da odete. Molim lepo, Rotko napušta scenu, izlaz levo. Zato što je pop art oduvao apstraktni ekspresionizam... Samo se molim Bogu da će oni biti velikodušniji od vas i dopustiti vam da odete s nekim dostojanstvom. (*Prelazi pogledom preko slika.*) Zamislite: poslednji dah umiruće rase... Uzaludnost. (*Pauza.*) Ne brinite; uvek ćete moći da potpisujete jelovnike za pare.

ROTKO: Kako se usuđuješ?

KEN: Da li znate gde stanujem?

ROTKO: (*Zbunjeno.*) Šta?

KEN: Da li znate u kom delu grada živim?

ROTKO: Ne...

KEN: U predgrađu? U centru? U Bruklinu?

ROTKO: Ne znam.

KEN: Da li znate jesam li oženjen?

ROTKO: Šta?

KEN: Da li sam oženjen? Da li se sam u nekoj vezi? Peder? Bilo šta?

ROTKO: Ne. Zašto bih...?

KEN: Radim ovde već *dve godine*. Osam sati dnevno, pet dana u nedelji i vi ne znate ništa o meni. Da li ste me ikada pozvali na večeru? Ili možda kod vas kući?

ROTKO: Šta sad...?

KEN: Znao da sam slikar, zar ne?

ROTKO: Pretpostavljam.

KEN: Ne, odgovorite mi, znate da sam slikar?

ROTKO: Znam.

KEN: Da li ste mi ikada rekli da vam pokažem svoje radove?

ROTKO: Zašto bih?

KEN: Zašto?

ROTKO: Ti si ovde *zaposlen*. Ovde smo zbog mene. Sve je ovde zbog mene.

Ne sviđa ti se to, dobro, idi... Da li je u tome stvar? Bebica je nesrećna jer je tata nije pomazio po glavi? Mamica te danas nije zagrlila?

KEN: Prekinite...

ROTKO. Ne krivi mene, nisam ih ja ubio.

KEN: Dosta!

ROTKO: Idi nađi nekog psihijatra i prekini s tom kuknjavom, tvoja potreba za pažnjom me gnjavi...

KEN: (*Eksplodira.*) Gnjavi?! *To vas gnjavi?!* Blagi Bože, radim ovde, za vas, da bih preživio! A on samo priča priča priča – Isuse Hriste hoće li ikada umuknuti – kakva džinovska samoopsednutost od čoveka! Stojite tu i pravite se duboki iako ste samo solipsistički siledžija, koji sebi pridaje grandiozni značaj, drži predavanja, poje arije i trabunja, „samo gledaj to platno još par nedelja, mani slikanje, samo gledaj...“ I ta pretencioznost! Isuse Hriste, kakva *pretencioznost!* Ne znam da li je ijedan slikar, u celoj istoriji umetnosti, ikada pokušao da bude tako ZNAČAJAN! (*Ken besno korača.*) Znao, ne mora baš sve da bude tako prokleta VAŽNO, u svakom trenutku! Ne mora svaka slika da vam raspore utrobu i otkrije dušu! Ne želi svako umetnost koja u stvari BOLI! Ponekad hoćete samo neku običnu mrtvu prirodu ili pejzaž ili konzervu supe ili strip! Što biste možda i shvatili kada biste jednom provirili iz ove svoje proklete, hermetički zapečaćene *podmornice*, s tim zamandaljenim prozorima, bez prirodnog

svetla – ZATO ŠTO PRIRODNO SVETLO NIJE DOVOLJNO DOBRO ZA VAS! (*Rotko pali cigaretu. Sve vreme zuri u Kena.*) Ali, vama nikada *ništa* nije dovoljno dobro! Čak ni ljudi koji kupuju vaše slike! Muzeji su samo mauzoleji, galerije vode makroi i prevarranti, kolekcionari su samo plitkoumni skorojevići. Ko je dovoljno dobar da bi imao vaše slike?! Da li neko takav postoji?! (*Zastaje, usporava, shvata.*) Ili pitanje možda glasi: ko je dovoljno dobar da bi uopšte *video* vaše slike?... Da li je moguće da *niko* ne zaslužuje da pogleda vaše slike?... To je to, zar ne?... Svi smo „izmereni na merila, i našli smo se laki.“ (*Prilazi Rotku.*) Kažete da ste ceo život proveli u potrazi za pravim „ljudskim bićima“, za ljudima koji bi mogli da gledaju vaše slike sa saosećanjem. Ali, u dubini duše vi više ne verujete da takvi ljudi postoje.... Gubite veru.... Gubite nadu.... I zato će crno progutati crveno. (*Pauza. Ken stoji odmah naspram Rotka.*) Prijatelju, ne bi ti prepoznao ljudsko biće ni da ti stane ispred nosa. (*Pauza. Rotkov ukočeni i beskompromisni starozavetni pogled uznemirava Kena. Kenova rešenost popušta. Okreće se.*) Nije važno.

ROTKO: Ne odustaj tako lako!

KEN: Ovo nije igra.

ROTKO: Rekao si jednu ključnu stvar, iako to nije ono što misliš.

KEN: Naravno.

ROTKO: Zaista me deprimira kad pomislim kako će ljudi gledati na moje slike. Da neće biti dobri prema njima... Prodati sliku je isto kao poslati slepo dete u sobu punu žileta. Povrediće se, a pošto nikada nije bilo povređeno, ono ne zna šta je bol. (*Gleda oko sebe, na slike za mural.*) Zato pokušavam da sa ovim slikama napravim nešto drugo. One su, na neki način, manje ranjive, robusnije, neka zemljana nijansa kao da im daje snagu. I nisu *same*. One čine niz, uvek su jedna uz drugu, zbog druženja i zaštite... I što je najvažnije, idu na *mesto* napravljeno samo za njih. Mesto refleksije i sigurnosti...

KEN: Mesto za kontemplaciju...

ROTKO: Da...

KEN: Mesto bez distrakcija....

ROTKO: Tako je....

KEN: Sveto mesto...

ROTKO: Da....

KEN: Kapelu...

ROTKO: Da...

KEN: Kao što je restoran *Četiri godišnja doba*. (*Rotko zastaje. Ken vrti glavom.*) Endi Vorhol makar zna za šalu...

ROTKO: Ne, ne razumeš...

KEN: To je luksuzni restoran, u velikoj, visokoj zgradi, u vlasništvu bogate korporacije, šta ne razumem?

ROTKO: Ne razumeš moju nameru...

KEN: Vaša namera je nebitna. Osim ako nećete do kraja života stajati tamo pored slika i držati predavanja... u čemu biste verovatno uživali. Umetnost treba da govori sama za sebe, zar ne?

ROTKO: Da, ali...

KEN: Samo priznajte svoje licemerstvo. Prvosveštenik moderne umetnosti oslikava zid u Hramu potrošnje. Grmite protiv komercijalizma u umetnosti, ali, stari moj, iz vas govori novac.

ROTKO: Ja...

KEN: Naravno, možete pokušati da zavarate sebe, kako pravite sveto mesto kontemplativnog strahopoštovanja, ali u stvarnosti vi samo ulepšavate još jedan restoran za superbogataše, a sve te stvari – (*Pokazuje na murale.*) – samo su najskuplje *supraporte* na svetu. (*Te reči pogađaju Rotka. Pauza.*)

ROTKO: Šta misliš, zašto sam prihvatio tu narudžbinu?

KEN: Godila je vašoj sujeti.

ROTKO: Kako to?

KEN: Mogli su da odu kod de Kuninga, ali došli su kod vas... To je najskuplja narudžbina još od Sistinske kapele.

ROTKO: Ti bi je odbio?

KEN: Bez razmišljanja.

ROTKO: Lako je tebi da to kažeš.

KEN: Znae šta je to? To je vaš „oldsmobil kabriolet“... Dajte, molim vas, nije vam potreban novac. Ne treba vam publicitet. Zašto pravite od sebe licemera, zbog *Korporacije Sigram*?

ROTKO: Znaš, nisam ušao u to iz kaprica. *Razmišljao* sam o tome.

KEN: Vi to ozbiljno?

ROTKO: I naravno da je godilo mojoj sujeti, i ja sam ljudsko biće. Ali, opet sam oklevao... Imao sam iste misli: da li bi to bilo pokvareno? Nemoralno? Da li bi tako samo ugađao hirovima buržoazije? Da li da prihvatim?... I dalje sam razmišljao kako bi murali mogli da izgledaju, kada sam pošao na putovanje po Evropi. Tako sam se našao i u Mikelandelovoj Medičijevskoj biblioteci (Biblioteca Medicea Laurenziana, Firenca). Bio si tamo?

KEN: Ne.

ROTKO: Kada budeš išao, obavezno pronađi stepenište, dobro skriveno. To je malo predvorje, kao grobnica, toliko je skućeno, ali se podiže na tri nivoa. Mikelandelo je uhvatio tu klaustrofobiju i napravio lažna vrata i prozore, preko celih zidova, zagasito crvene i smeđe pravouganike... To je bilo to.... Postigao je upravo ono osećanje koje sam tražio za *Četiri godišnja doba*. Uspelo mu je da se posmatrač oseća zatvorenim u prostoriju u kojoj su sva vrata i prozori zazidani, tako da mu ostaje samo da doveka udara glavom o zid. (*Okreće se ka Kenu.*) Znam da je to mesto na koje će najbogatiji njujorški kreteni dolaziti da jedu i da se pokažu.... I samo se nadam da će mi uspeti da pokvarim apetit svakom gadu koji tamo ikada bude jeo.

KEN: Rekli ste to nekome iz *Sigrama*?

ROTKO: Bio bi to kompliment, kad bi odbili murale. Ali, neće to uraditi. (*Ken razmišlja o tome. Pauza.*) Hoćeš piće?

KEN: (*Iznenadeno.*) Naravno. (*Rotko sipa dve čaše viskija. Pruža jednu Kenu. Pauza.*) Ne znam ...

ROTKO: Šta?

KEN: Ne znam da li vam verujem?

ROTKO: Na šta misliš?

KEN: (*Pokazuje na murale.*) Na njih. Na tu vašu pakosnu nameru. Stari lav još riče, još pokušava da provocira, da bude značajan, da pokaže buržujima. Ne uklapa se.

ROTKO: To ti je previše romantično?

KEN: Previše okrutno prema njima. Vaše slike nisu oružje. Nikada im to ne biste uradili, nikada ih ne biste sveli na tako nešto. Možda ste u početku tako razmišljali o tom poslu, ali... onda se dogodila umetnost... Tu vam nije bilo spasa, to je ono što radite. I sada ste se zaglavili. *U slikali* ste samog sebe u čošak, da izvinete na izrazu. (*Ken se udaljava. Rotko i dalje stoji, nesiguran.*)

ROTKO: Ne, grešiš. (*Ken ne odgovara.*) Njihova snaga će prevazići okruženje. Radiće zajedno, kretati se u ritmu, šaputati jedna drugoj, stvorice *mesto*. (*Njegove reči zvuče isprazno.*) Misliš da se zavaravam. (*Ken ne odgovara.*) Misliš da je sve to samo čin monumentalnog samoobmanjivanja... (*Rotko zuri u Kenu.*) Odgovori mi.

KEN: Da. (*Rotko i dalje zuri u Kenu. Pauza.*) Otpušten sam, zar ne?

ROTKO: Otpušten?... Ovo je prvi put da si postojao. (*Rotko ispija viski, uzima šešir i mantil.*) Vidimo se sutra. (*Odlazi. Pauza, dok Ken stoji, pomalo zbunjen. Onda ide da pogleda centralnu sliku. Stoji, s čašom viskija u ruci, i krivi glavu, vrlo slično Rotku.*)

Peta scena

Prostorija je u skoro potpunom mraku. S gramofona dopire glasna klasična muzika. Rotko sedi nezgrapno na podu i zuri u centralnu sliku. Pored njega su flaša viskija i kanta crvene boje. Dugo je pio, ali nije pijan. Jedva se nazire u pomrčini. Dugačka pauza. Ulazi Ken.

KEN: (Pokušava da nadjača muziku.) MOGU LI DA UTIŠAM MUZIKU? (Rotko ne odgovara. Ken smanjuje jačinu. Onda pali još neka svetla. Zastaje – šokiran je prizorom – sa Rotkovih šaka i ruku kaplje crvena boja. Ken misli da je prerezao vene.) O, Hriste...

ROTKO: Hteo sam da slikam.

KEN: Očigledno... Isuse Hriste... Hoćete peškir ili nešto drugo? Možda četkicu? (Ken odlazi po kantu s vodom. Pere Rotku ruke. Pauza.)

ROTKO: Bio sam tamo.

KEN: Šta?

ROTKO: U Četiri godišnja doba.

KEN: Ah.

ROTKO: Posle našeg jučerašnjeg „časkanja“... Otišao sam tamo. Na večeru.

KEN: Ah.

ROTKO: Otvoren je još pre nekoliko nedelja, pomislio sam da bih konačno trebalo da bacim pogled...

KEN: I...? (Rotko se pridiže, nesigurno.)

ROTKO: (Opisuje.) Ulaziš iz Pedeset druge ulice... Onda se penješ stepenicama u restoran... Čuješ salu pre nego što je ugledaš. Zveckanje čaša, pribora, glasovi, sve prigušeno, dok si još tamo, ali kako se približavaš, to počinje da zvuči očajnički, kao usiljen smeh, ispred cevi revolvera... Ulaziš, osećaš se neprilično obučen, osećaš se debelo, suviše prokleta jevrejski za takvo mesto. Govoriš svoje ime. Lepa hostesa te strelja pogledom, koji govori: „Znam ko si i nisam nimalo impresionirana, ovde nam dolaze milioneri, druškane.“ Pucne prstima šefu sale, ovaj pucne prstima šefu posluge, koji pucne

prstima glavnom konobaru, koji te vodi kroz gužvu do tvog stola, glave se okreću, svako gleda svakog, sve vreme, kao predatori – ko si ti? Koliko vrediš? Da li treba da te se plašim? Da li treba da te upoznam?... Dolazi momak za vino, priča na francuskom, neprijatno ti je, očigledno je da ne razumeš, njega baš briga. Praviš budalu od sebe tako što naručuješ nešto skupo, da bi impresionirao momka za vino. On odlazi, nimalo impresioniran. A onda... nemaš kud, počinješ da osluškujes šta pričaju ljudi oko tebe... To je ono najgore... (Pauza.) Ti glasovi... Ne znaš da li je to čavrljanje majmuna ili lavež šakala. Nisu ljudski... I svi su tako pametni i svi se smeju i niko ne gleda ni u šta i niko ne misli ni na šta, samo brbljaju i laju i jedu, noževi i viljuške rade klik i klak, reči seku, zubi grabe i škrguću. (Pauza.) I na tom mestu – tamo – živeće zauvek moje slike. (Pauza. Konačno se okreće ka Kenu.) Pitam se... Šta misliš, da li će mi ikada oprostiti?

KEN: To su samo slike. (Ken zuri u njega. To je kao izazov. Rotko ne skida pogled s njega. Pauza. Rotko kao da je onda odlučio nešto. Odlazi do pretrpane tezge i pronalazi telefon. Traži telefonski broj u nekom starom imeniku, dok govori.)

ROTKO: (Misli na gramofon.) Isključi to, molim te? (Ken isključuje gramofon, dok Rotko okreće brojčanik. Govori u slušalicu.) Gospodina Filipa Džonsona, molim vas. Mark Rotko je na vezi. (Čeka)... Filipe, Rotko ovde. Slušaj, bio sam sinoć u restoranu i da ti kažem jednu stvar, niko ko jede onakva jela, za onakve pare, u onakvom restoranu, nikada neće pogledati moje slike. Vraćam ti pare i zadržavam slike. Nema ljutnje. Tako ti je to. Sve najbolje, stari družu. (Spušta slušalicu, kao posle srećno okončanog posla.)

KEN: (Ponosno.) Sada... sada ste opet Mark Rotko.

ROTKO: Samo siromašniji.

KEN: Pare vas ne čine bogatim.

ROTKO: Mada pomažu.

KEN: Dakle, ovo je dan o kojem će pisati knjige, sada moramo da...

ROTKO: Otpušten si. (Ken zastaje.)

KEN: Šta?

ROTKO: Otpušten si. (Pauza. Ken zuri u njega. Ne može da veruje.)

KEN: Zašto? *(Rotko se pravi da sređuje nešto.)*
 ROTKO: Nije važno.
 KEN: Jeste važno.
 ROTKO: Napiši svoju adresu. Poslaću ti poslednji ček.
 KEN: Dugujete mi objašnjenje.
 ROTKO: Ne dugujem ti ništa... *(Ken ide za njim. Rotko pokušava da ga izbegne. Sukob se zaoštrava.)*
 KEN: Dve godine i vi očekujete da odem, tek tako?
 ROTKO: Hoćeš oprostajnu žurku?
 KEN: Hoću razlog.
 ROTKO: To nije tvoja stvar.
 KEN: Hoću razlog.
 ROTKO: Čuj, ti si tako prokletu zahtevan, zar ne? Ne treba mi to. Nisu mi potrebne tvoje potrebe. Od svoje sedme godine tragaš za domom – ovo ti nije to, a ja ti nisam otac. Tvoj otac je mrtav, sećaš se? Izvini, ali to je tako. *(Ken ne odustaje.)*
 KEN: Hajde, doktore Frojd. Možete vi to i bolje. *Zašto?*
 ROTKO: Rekao sam ti.
 KEN: Zašto?
 ROTKO: Zato što mi ne treba pomoćnik...
 KEN: Sranje.
 ROTKO: Zato što mnogo pričaš...
 KEN: Kao i vi.
 ROTKO: Zato što imaš loš ukus...
 KEN: Sranje.
 ROTKO: Zato što mi je muka od tebe...
 KEN: Sranje... *(Rotko ga obilazi i staje ispred njega, pokazuje mu napolje.)*
 ROTKO: *Zato što je tvoj život tamo! (Pauza.)* Slušaj, dečko, nije ti potrebno da i dalje budeš ovde sa mnom. Treba da pronađeš svoje savremenike i stвориš svoj svet, svoj vlastiti život... Treba da izadeš napolje, ovog časa, naglavačke, da im pokažeš zube i počupaš uši... *(Rotko prilazi Kenu i hvata ga za ramena.) Nateraj ih da gledaju. (Ken je dimut. Rotko nastavlja, smirenije.)* Kada sam bio tvojih godina, umetnost je bila usamljenička stvar: nije bilo galerija, kolekciji-

onara, kritičara, para. Nismo imali mentore. Nismo imali roditelje. Bili smo sami. Ali, bila su to sjajna vremena, zato što nismo imali šta da izgubimo, mogli smo samo da steknemo viziju. *(Pauza.)* Da li je to u redu?
 KEN: U redu je. *(Pauza.)* Hvala vam. *(Rotko stavlja dlan Kenu na srce.)*
 ROTKO: Napravi nešto novo. *(Rotko se odmiče. Ken uzima svoje stvari i sprema se da pođe. Zastaje na vratima. Vraća se nazad. Gleda slike i Rotka po poslednji put. Centralna slika.)* Šta vidiš? *(Ken gleda sliku. Onda skreće pogled na Rotka. Pauza.)*
 KEN: Crveno. *(Pauza. Ken odlazi do gramofona i pušta ploču. Čuje se klasična muzika. Ken odlazi. Rotko deluje pomalo izgubljeno. Ide do centralne slike i zuri u nju. Pauza. Rotko stoji sam.)*

Kraj komada

Bibliografija

Richard Pousette-Dart, Mark Rothko, 1950.

Glavni autorov izvor bila je Breslinova biografija Marka Rotka, koja ujedno može da posluži kao vodič za druge izvore:

James E. B. Breslin, *Mark Rothko. A Biography*, University of Chicago Press, 1993 (764 str.).

Glavni izvor Rotkovih tekstova i kraćih izjava, od kojih su neke skoro doslovno citirane u komadu, jeste izdanje

Mark Rothko, Writings on Art, ed. Miguel López-Remiro, Yale University Press, 2006. (Eseji, članci, intervjui, predavanja, prepiska.)

U tu zbirku uključen je i tekst Džona Fišera, Rotkovog prijatelja iz neumetničkog miljea, koji je kasnije bio mnogo puta citiran (između ostalog, i u ovom komadu, na nekoliko mesta), zbog raznih biografskih detalja, ali i nekih Rotkovih izjava, koje su postale antologijske:

John Fisher, „Mark Rothko: Portrait of the Artist as an Angry Man“, *Harper's Magazine*, July 1970; *Writings on Art*, 2006, str. 130–138. (Potražiti na scribd.com, uploader: aleksag)

Iz mora monografija, vredi izdvojiti onu Jakoba Bala-Tešuve, koja donosi jedan od najboljih sažetih, ali opet vrlo detaljnih i promišljenih prikaza Rotkovog života i dela:

Jacob Baal-Teshuva, *Mark Rothko (1903–1970). Pictures as Drama*, Taschen, 2003. (Potražiti na scribd.com, uploader aleksag, kompletan tekstualni deo monografije.)

Vrlo koristan i podsticajan osvrt na apstraktni ekspresionizam, koji može da posluži kao uvod u nešto širi kontekst, dolazi nam od našeg starog drugara, Džona Zerzana:

Džon Zerzan, *Apstraktni ekspresionizam: Slikarstvo kao vizija i kritika* (John Zerzan, „Abstract Expressionism: Painting as Vision and Critique“, *Running on Emptiness: The Pathology of Civilization*, Feral House, Los Angeles 1999, str. 95–108). <https://anarhisticka-biblioteka.net/>

library/john-zerzan-apstraktni-ekspresionizam ili kao buklet, <http://anarhija-blok45.net1zen.com>

Na kraju ovog minijaturnog izbora, treba spomenuti i Rozenbergov tekst o Rotku, objavljen 1970, malo posle Rotkovog samoubistva:

Harold Rosenberg, „Rothko“, *The New Yorker* 46, 6, March 28, 1970. *The De-Definition of Art*, University of Chicago Press, 1983, str. 100–107. „Mark Rothko“, *Ogledi o posleratnoj američkoj umetnosti*, Prometej, Novi Sad, 1997, str. 161–169. Prevela Jadranka Tolić; priredio Ješa Denergi. („... Na svoj genijalni, neposredni način, došapnuo mi je na jednoj zabavi, verovatno zato što je neko postavio pitanje ekspresionizma: 'Ja kroz slikarstvo ne izražavam sebe; izražavam ne-sebe.'“ Potražiti obe verzije na scribd.com, uploader: aleksag; ovde, prevod odlomka, AG.)

U pripremi je i kraći izbor tekstova Marka Rotka, kao i nekih tekstova o njemu, u izdanju anarhije/ blok 45.

(AG)

Stvarni citati iz komada (nekoliko primera)

PRVA SCENA: „Te slike zaslužuju saosećanje, one žive i umiru u očima osetljivog posmatrača, oživljavaju samo ako im dobronamerni posmatrač to dopusti.“ Takođe, dalje u tekstu: „Slika živi kroz druženje. Tako i umire. Zato je opasno slati je u svet.“

Skoro doslovan citat iz Rotkovog kratkog članka („Lični stav“), objavljenog u umetničkoj reviji *The Tiger's Eye*:

Slika živi kroz druženje, ona se širi i oživljava u očima osetljivog posmatrača. Na isti način i umire. Zato je rizično i bezosećajno slati je u svet. Koliko često biva trajno oštećena vulgarnim i okrutnim pogledom nemoćnih, koji bi da svojom bedom zaraze ceo svet!

„*The Ideas of Art: The Attitudes of Ten Artists on Their Art and Contemporaneity*“ (Ideje o umetnosti: stavovi desetoro umetnika o njihovoj umetnosti i savremenosti), Mark Rothko, „Personal Statement“ (Lični stav), *The Tiger's Eye*, no. 2, decembar 1947, str. 44; *Writings on Art*, 2006, str. 57 (kompletan tekst).

*

PRVA SCENA: „Počinjemo svakog jutra u devet i radimo do pet. Kao bankari.“

Verovatno aluzija na čuvenu fotografiju „The Irascibles“ („Prgavi, „Naprasiti“, i sl.), grupe od petnaest umetnika „Njujorške škole“, objavljenu u magazinu *Life*, 15. I 1951 (fotografija od 24. XI 1950, Nina Leen). Urednici magazina su prvo hteli da se slikari fotografišu sa svojim slikama, ispred Muzeja Metropolitena, što su ovi, bez izuzetka, odbili. Bilo je i teško okupiti ih i nagovoriti da poziraju za zajedničku fotografiju

ili da uopšte učestvuju u toj reportaži (naročito Rotka). Onda je Barnett Njuman predložio da se slikaju unutra, u nekoj sali za sastanke, svako u pozi koju sam odabere, kao članovi nekog upravnog odbora. „Kao bankari“, rekao je.

*

PRVA SCENA: „Celog života sam hteo samo ovo, prijatelju: da stvorim *mesto*...“ I dalje u tekstu, gde Rotko govori o idealnom ambijentu za svoje slike, „mestu kontemplacije“, „hramu“, „kapeli“, itd.

Varijacija na Rotkov komentar koji je zabeležila Dor Ešton:

Rotko nije upalio svetla, tako da je u velikom prostoru vladala pomrčina, kao u nekoj katedrali... Imala sam utisak da sam ušla u pozorište ili u neku staru biblioteku. Jedini predmet koji se mogao razabrati, bio je sto, vrlo mali, tako izolovan. Rotko je posmatrao moju reakciju, dok sam gledala raspored velikih slika, i rekao: „Napravio sam mesto“... Bila je to dugačka poseta, s povremenim razgovorom, a na kraju, kada je trebalo da pođem, Rotko je rekao: „To nisu slike.“

Dore Ashton, *About Rothko*, 1983, str. 155. U drugim izvorima, ove reči se obično citiraju obrnutim redosledom: „To nisu slike. Napravio sam *mesto*.“

Rotko je tu ideju ostvario tek sa *Kapelom* u Hjustonu (Rothko Chapel, na kojoj je radio od 1964, ali čije dovršenje nije doživeo), sagrađenom samo za njegove slike, i londonskom *Galerijom Tejt*, kojoj je poklonio devet „Sigramovih murala“ (nije hteo da proda nijednu od tih slika, odnosno, da razbija seriju), pod uslovom da budu izložene u posebnoj prostoriji. Ostale slike iz te serije (ukupno ih je bilo trideset) vremenom su dospele u *Memorijalni muzej Kavamura* u Japanu (Kawamura Memorial DIC Museum of Art, Sakura, Japan) i *Nacionalnu umetničku galeriju* u Vašingtonu (National Gallery of Art, Washington, D. C.).

*

DRUGA SCENA: „Niko danas ne može da naslika kubističku sliku.“

Doslovan citat iz John Fisher, „Mark Rothko: Portrait of the Artist as an Angry Man“, *Harper's Magazine*, July 1970; *Writings on Art*, 2006, str. 130–138:

„Niko ne može da spori“, rekao je jednom, „da je moja grupa uspela u jednoj stvari. Uništili smo kubizam. Niko danas ne može da naslika kubističku sliku. Ali, nismo uništili Pikasa – on i dalje vredi.“

*

TREĆA SCENA: „Tišina je tako precizna.“

O tome kako reči „parališu“ um i maštu posmatrača. Prvi put navedeno u Elaine de Kooning, „Two Americans in Action: Franz Kline and Mark Rothko“ (*Art News Annual*, XXVI, 1958), *The Spirit of Abstract Expressionism: Selected Writings*, George Braziller, 1994, str. 165–175. Navedeno i kod Breslina, str. 387.

*

ČETVRTA SCENA: „ONI HOĆE DA ME UBIJU!“

Komad ovde seže u budućnost, da bi dočarao Rotkov odnos prema pop artu. Izložba na koju Rotko reaguje, *International Exhibition of the New Realists* (Roy Lichtenstein, Wayne Thiebaud, Claes Oldenburg, Andy Warhol, Robert Indiana i drugi), otvorena je 31. X 1962, u *Sidney Janis Gallery*, koju su slikari iz „Njujorške škole“ smatrali za svoje glavno uporište. Posle te izložbe, Rotko, Madervel, Gotlib (Adolph Gottlieb) i Gaston (Philip Guston), u znak protesta, napuštaju galeriju Sidnija Dženisa. U svojoj biografiji Marka Rotka, Breslin piše da je Rotko glasno komentarisao izložbu i rekao, između ostalog: „Ti mladi umetnici su rešili da nas pobiju.“ (Breslin, str. 425; verzija iz drugih izvora ima formu pitanja: „Da li su se ti mladi umetnici urotili da nas pobiju?“) U vreme kada je radio na „Sigramovim muralima“, Rotko je posetio izložbu Džaspera Džonsa, otvorenu početkom 1958, u galeriji Lea Kastelija (Leo Castelli's Gallery); ostalo je zabeleženo da je za Džonsove slike, sa američkim zastavama i metama, tada rekao: „Godinama smo radili na tome da se otarasimo svega toga.“ (Breslin, str. 427) Kod Breslina se mogu naći još neke epizode koje svedoče o krajnje negativnom odnosu

Marka Rotka prema pop artu, u svim njegovim izdanjima (poglavlje XIV, *Rothko's Image*).

*

ČETVRTA SCENA: „Tako sam se našao i u Mikelandelovoj Medičijevskoj biblioteci... Mikelandelo je uhvatio tu klaustrofobiju i napravio lažna vrata i prozore, preko celih zidova, zagasito crvene i smeđe pravouganike... To je bilo to... Postigao je upravo ono osećanje koje sam tražio za *Četiri godišnja doba*. Uspelo mu je da se posmatrač oseća zatvorenim u prostoriju u kojoj su sva vrata i prozori zazidani, tako da mu ostaje samo da doveka udara glavom o zid.“

„Znam da je to mesto na koje će najbogatiji njujorški kreteni dolaziti da jedu i da se pokažu... I samo se nadam da će mi uspeti da pokvarim apetit svakom gadu koji tamo ikada bude jeo.“

„Bio bi to kompliment, kad bi odbili murale. Ali, neće to uraditi.“

Sve iz John Fisher, „Mark Rothko: Portrait of the Artist as an Angry Man“, *Harper's Magazine*, July 1970; *Writings on Art*, 2006, str. 130–138:

Rotko se prvo osvrnuo na to što je dobio narudžbinu da naslika seriju velikih slika za zidove jedne od najekskluzivnijih sala u veoma skupom restoranu u *Sigramovom* zdanju – „mestu na koje najbogatiji njujorški kreteni dolaze da jedu i da se pokažu.“

„Nikada se više neću ni dotaći takvog posla“, rekao je. „U stvari, počeo sam da verujem kako nijednu sliku nikada ne bi trebalo izložiti u nekom javnom prostoru. Prihvatio sam taj posao kao izazov, isključivo iz pakosnih pobuda. Nadam se da ću naslikati nešto što će pokvariti apetit svakom gadu koji ikada bude jeo u toj sali. Ako restoran odbije da mi plati za te murale, to će biti najveći kompliment. Ali, neće odbiti. Ljudi danas mogu da podnesu svašta.“

Da bi postigao osećaj zatočenosti, kojem je težio, koristio je „tamnu paletu, mnogo sumorniju od svega što sam ranije probao“.

„Pošto sam neko vreme radio na tome“, rekao je, „shvatio sam da sam podsvesno bio pod velikim uticajem Mikelandelovih zidova iz vestibula Medičijevske biblioteke u Firenci. On je postigao upravo tu vrstu osećanja kojem težim – posmatrači osećaju da su zatvoreni u prostoriju čija su sva vrata i prozori zazidani. Tako da im ostaje samo da udaraju glavama u zid, zauvek.“

*

PETA SCENA: „... niko ko jede onakva jela, za onakve pare, u onakvom restoranu, nikada neće pogledati moje slike.“

Po sećanju Dena Rajsa. Dan Rice, interview by Arnold Glimcher, in *Mark Rothko: The 1958–1959 Murals* (katalog izložbe), Pace Gallery, New York, 1978. Takođe, *The Art of Mark Rothko: Into an Unknown World*, Marc Glimcher and Mark Pollard, Clarkson N. Potter, New York, 1991, str. 9. Rotko je to izjavio posle večere u restoranu *Četiri godišnja doba*, na kojoj je bio sa svojom ženom Mel (Mary Alice „Mell“

Mell i Mark Rothko, Henry Elkan, 1953.

Beistle), u julu 1959, posle putovanja po Evropi, kada mu je konačno postalo jasno da takvo mesto nikada neće uspeti da pretvori u „hram“. U tom trenutku, u restoranu su bila izložena neka dela Miroa i Pikasa, a *Tajms* je izveštavao da će do završetka Rotkovih slika, u restoranu biti izložen mural Džekson Poloka, „Blue Poles“ („Plavi stubovi“ ili *Number II*, 1952). (Breslin, str. 404)

*

PETA SCENA: „Trebalo je da pronadeš svoje savremenike i stвориš svoj svet, svoj vlastiti život...“

Ove reči, s kraja komada, Rotko je u stvari uputio mladom slikaru Alu Heldu, posle njegove posete, kada je ovaj izrazio nadu da će se uskoro ponovo sresti:

Kada se mladi slikar Al Held vratio u Njujork, pošto je neko vreme živeo u Francuskoj, potražio je Rotka, koji ga je „primio kao princa“. „Ponudio mi je da sednem, doneo doslovno svaku sliku iz ateljea, pokazao mi sve svoje slike,

bio strpljiv, proveo sa mnom celo popodne. Onda smo otišli u neki bar, gde me je častio pićem i sendvičem, i gde smo još neko vreme razgovarali.“ Na rastanku, Held se zahvalio Rotku i rekao: „Dobro, g. Rotko, mogli bismo ovo da ponovimo, za nekih šest meseci.“ Rotko je odgovorio: „A, ne, ne, ne; ne treba da me viđaš; treba da pronadeš svoje savremenike i izgradiš vlastiti svet, vlastiti život, kao što sam ja to uradio sa svojim savremenicima.“ Held se osetio „užasno odbačenim“, „apsolutno razjarenim“. „Trebalo je da prođu godine“, rekao je, „da bih shvatio kakvu mi je uslugu učinio. Ostali njujorški umetnici bili su vrlo, vrlo zavodljivi.“

James E. B. Breslin, *Mark Rothko: A Biography*, str. 426.

*

PETA SCENA: „Kada sam bio tvojih godina, umetnost je bila usamljениčka stvar: nije bilo galerija, kolekcionara, kritičara, para. Nismo imali mentore. Nismo imali roditelje. Bili smo sami. Ali, bila su to sjajna vremena, zato što nismo imali šta da izgubimo, mogli smo samo da steknemo viziju.“

Skoro doslovan citat iz Rotkovog govora povodom prihvatanja počasnog doktorata na Jejlju:

Želim da se zahvalim Univerzitetu i nagradnom komitetu na počasti koju su odlučili da mi uruče. Morate mi verovati da je prihvatanje takve počasti za mene teško isto koliko i odlučivanje o tome kome je dodeliti.

Kada sam bio mlad, umetnost je bila usamljениčka stvar: nije bilo galerija, kolekcionara, kritičara, novca. Ipak, bila su to zlatna vremena, zato što nismo imali šta da izgubimo, već samo da steknemo viziju. Danas nije tako. Ovo je vreme masivnog brbljanja, aktivnosti i potrošnje. Neću ulaziti u to koje je stanje bolje za svet u celini. Ali, znam da mnogi koje vuče ovakav život, očajnički tragaju za džepovima

tišine, u kojima bi mogli da se ukorene i razvijaju. Na svima nama je da se nadamo da će u toj potrazi uspeti.

„Acceptance of Yale University honorary doctorate, 1969“ (Prihvatanje počasnog doktorata na Jeju, 1969), *Writings on Art*, 2006, str. 157 (kompletan tekst).

(AG)

Razlike u izdanjima

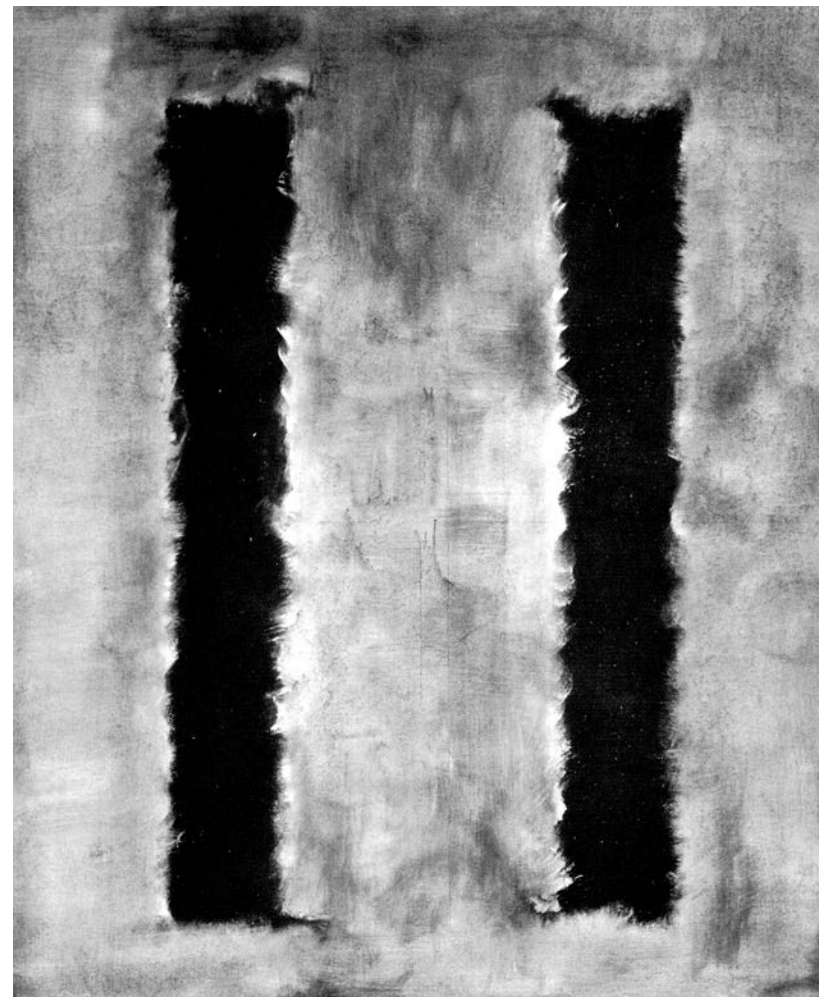
PETA SCENA, Rotkov opis restorana *Četiri godišnja doba*. Verzija iz prvog izdanja, *Oberon Books*, iz 2009, nešto je drugačija, odnosno duža. Razlike su naglašene:

ROTKO: (*Opisuje.*) Ulaziš iz Pedeset druge ulice... Onda se penješ stepenicama u restoran... *Čuješ* salu pre nego što je ugledaš. Zveckanje čaša, pribora, glasovi, sve prigušeno, dok si još tamo, ali kako se približavaš, to počinje da zvuči očajnički, kao usiljen smeh, ispred cevi revolvera... Ulaziš, osećaš se neprilično obučeni, osećaš se debelo, suviše prokleta jevrejski za takvo mesto. Govoriš svoje ime. Lepa hostesa te strelja pogledom, koji govori: „Znam ko si i nisam nimalo impresionirana, ovde nam dolaze milioneri, druškane, **a ti, što se mene tiče, možeš da budeš i neki seronja iz Tihuane, koji tamo farba lutke.**“ Pucne prstima šefu sale, ovaj pucne prstima šefu posluge, koji pucne prstima glavnom konobaru, koji te vodi kroz gužvu do tvog stola, glave se okreću, svako gleda svakog, sve vreme, kao predatori – ko si ti? Koliko vrediš? Da li treba da te se plašim? Da li treba da te upoznam?... Dolazi momak za vino, priča na francuskom, neprijatno ti je, očigledno je da ne razumeš, njega baš briga. Praviš budalu od sebe tako što naručuješ nešto skupo, da bi impresionirao momka za vino. On odlazi, nimalo impresioniran. **Gledaš oko sebe. Svi ostali kao da pripadaju ovde. Elegantni, sedi muškarci, žene sa šeširima i rukavicama. Opet ti prilazi neko u uniformi i donosi ti jelovnik. Stvari za koje nikada nisi čuo: prasetina pod staklom, prepeličja jaja u pihtijama. Izgubljen si.** A onda... nemaš kud, počinješ da osluškuješ šta pričaju ljudi oko tebe... To je ono najgore... (**Rotko se pridiže. Prizor je uznemiravajući: crvena boja koja mu kaplje s ruku zaista izgleda**

kao krv.) Ti glasovi... Ne znaš da li je to čavrljanje majmuna ili lavež šakala. Nisu ljudski... I svi su tako pametni i svi se smeju **i svako investira u nešto i svako je u nekom dobrotvornom društvu i svi stalno lete nekud** i niko ne gleda ni u šta i niko ne misli ni na šta, samo brbljaju i laju i jedu, noževi i viljuške rade klik i klak, reči seku, zubi grabe i škrguću. **(Pauza. Širi ruke, ka slikama.)** I na tom mestu – *tamo* – živeće zauvek moje slike. **(Pauza. Konačno se okreće ka Kenu.)** Pitam se... Šta misliš, da li će mi ikada oprostiti?

Verzije *Oberon Books* i *Dramatists Play Services (Acting Edition)* razlikuju se u još nekim frazama i instrukcijama za reditelje, odnosno glumce, na svega par mesta, u celom komadu, što je praktično zanemarljivo.

(AG)

Unutrašnje korice 1: Henry Elkan, Mark Rothko, 1953.

Unutrašnje korice 2: detalj sa jedne od slika (bez naslova) za „Sigramove murale“.